

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Josua van Iperen (1726-1780) : gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting
Peene, Willem

Citation

Peene, W. (2017, January 12). *Josua van Iperen (1726-1780) : gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45480>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45480>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45480> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Peene, Willem

Title: Josua van Iperen (1726-1780) : gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting

Issue Date: 2017-01-12

8. De psalmbeschaver

*Wel vriend, dat heb je fraai geklaart,
Aleer je naar oostinje vaart:
Het eerste deel der psalmhistorie,
Om hier te laten als memorie
Van 't geen in 's Hage tot verdriet
Der schoone dichtkunst is geschied
Door u en de and're Psalmverbruyers.
Lucretia van Merken (1721-1789).¹*

8.1. Inleiding

We hoorden reeds over de tegenwerking die Van Iperen van zijn collega-predikanten ondervond toen bekend werd dat hij door de Staten verkozen was tot commissielid voor de nieuwe psalmberijming. In dit hoofdstuk willen wij zijn werkzaamheden als 'psalmbeschaver' nader onderzoeken. We zullen opnieuw ontdekken dat de overheid de meeste macht had. Allereerst schetsen we een beeld van de ontwikkelingen die hebben geleid tot de invoering van de nieuwe bundel. Vervolgens staan wij stil bij de benoeming van Van Iperen tot commissielid. Daarna beschrijven wij zijn werkzaamheden in Den Haag. Tenslotte schenken wij aandacht aan de invoering van de nieuwe psalmberijming en de nieuwe zangwijze te Veere.²

8.2. Voorgeschiedenis

Seer geliefde broeders ende mede hulpers in Christo Jesu! Opdat U.L. een openbaer getuygenis myner goethertigheit 't uwaerts hebben mochten, (...) soo hebbe ik de Psalmen Davids, die ik op de Francoysche melodie in Nederlantsche dichte gemaect hebbe, U.L. willen toeschryven ende daer met vereeren.³

Met deze woorden had de rondtrekkende prediker Petrus Datheen zijn psalmberijming in het jaar 1566 aan de Nederlandse geloofsgenoten toevertrouwd. Vóór deze tijd bestond er in de Nederlanden geen volledige berijmde psalmbundel. Wel

¹ Vuyk, *Verlichte verzen en kolommen*, 101.

² Zie voor de werkzaamheden van de commissie de reeds genoemde werken van Bosch, *En nooit meer oude psalmen zingen* en van Post, *Pieter Boddaert en Rutger Schutte* met daarin de nodige aandacht voor Josua van Iperen. Zie ook Jan R. Luth, Josua van Iperens betekenis voor de geschiedenis van de kerkzang in het gereformeerd protestantisme', in: A Wiggers e.a. (ed.), *Rond de kerk in Zeeland. Derde verzameling bijdragen van de Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* (Delft 1991) 223-236.

³ Th. Ruys, *Petrus Dathenus* (Utrecht 1919) 228.

waren er de Souterliedekens. Deze op de melodie van volksliederen berijmde psalmen werden wel geschikt geacht voor huiselijk gebruik, maar voor de eredienst konden zij niet volstaan. Jan Utenhove en Lucas de Heere hadden eveneens berijmingen het licht laten zien, maar zij bevatten niet het gehele psalter.⁴

Datheen had echter niet de grondtekst als leidraad genomen, maar getracht een vertaling te geven van de Franse psalmberijming van Clement Marot en Theodore de Bèze.⁵ Zeer snel was zijn berijming ingeburgerd en werd deze tijdens hagenpreken gezongen. Reeds binnen een jaar waren er minstens vijf herdrukken van de bundel.⁶ Het convent van Wezel (1568) zou de kerken hebben verzocht om deze berijming van Datheen in te voeren. Dit werd vervolgens door de verschillende provinciale synoden overgenomen en uiteindelijk door de nationale synode te Dordrecht van 1618-1619 bekrachtigd.⁷ Het daadwerkelijk bestaan van het convent van Wezel wordt vandaag de dag echter betwijfeld.⁸ In ieder geval werd de psalmberijming van Datheen de gangbare berijming.

Kritiek op de bundel was er ook. In 1580 verscheen een nieuwe berijming, van de hand van Marnix van Sint Aldegonde. Hij raadpleegde, in tegenstelling tot Datheen, de Hebreeuwse grondtekst. Ook was in zijn berijming de verhouding tussen woord en toon beter.⁹ De synode van 's-Gravenhage van 1586 sprak uit dat men vanaf de kansel de berijming van Sint Aldegonde zou aanprijzen, 'sonder nochtans de vorige psalmen, te weten Datheni, tot noch toe gebruyckt, preciselyk te verwerpen, maar latende evenwel inder Gemeente vrijheit die te behouden en te singen'.¹⁰ De voorzichtigheid die uit deze bepaling spreekt, laat zien hoe gehecht het kerkvolk was aan de berijming van Datheen. De psalmberijming van Marnix heeft het dan ook niet gehaald. Enerzijds was men gehecht aan Datheen, anderzijds was het taalgebruik van Marnix vrij aristocratisch was. Verder had men op zijn berijming tegen dat God aangesproken werd met 'Du' en 'Dyn', in plaats van met 'Gy' en 'U'.¹¹

Het zou twee eeuwen duren voor in 1773 een nieuwe psalmberijming werd ingevoerd.¹² Wel bleven er telkens alternatieve psalmberijmingen verschijnen. Zo had de zilversmid Hendrik Ghijsen voor eigen huiselijk gebruik een bloemlezing samengesteld uit maar liefst zeventien verschillende psalmboeken, waaronder Datheen. Uit deze bundels zocht hij regel voor regel de beste uit, voor zover de rijmschema's dit

4 Ruys, *Petrus Dathenus*, 227.

5 Ruys, *Petrus Dathenus*, 228.

6 Ruys, *Petrus Dathenus*, 232.

7 Ruys, *Petrus Dathenus*, 238, 239.

8 J.P. van Dooren, 'Der Weseler Konvent 1568. Neue Forschungsergebnisse', in: *Monatshefte für Evangelische Kirchengeschichte des Rheinlandes* 31 (1982) 41-55.

9 Jan R. Luth, 'Daer wert om 't seerste uitgekreten'. *Bijdragen tot een geschiedenis van de gemeentezang in het Nederlandse gereformeerde protestantisme ± 1550 - ± 1852* (Kampen 1986, 2^e druk) 51, 52.

10 Ruys, *Petrus Dathenus*, 239.

11 Luth, 'Daer wert om 't seerste uitgekreten', 55.

12 Luth, 'Daer wert om 't seerste uitgekreten', 243.

toelieten. Hij zag zichzelf als een bij, die van bloem naar bloem gaat en zo de honing verzameld. Zijn compilatie die in 1686 het licht zag, noemde hij dan ook *Honig-raet der psalmdichters ofte Davids psalmen met d'andere lofgezangen op sang-mate gestelt door verscheidene Autheuren, zynde een versaameling uit seeventien berymde boeken*.¹³

Alle bundels waren echter particuliere initiatieven en werden niet geïnitieerd door kerk of overheid. Dit belette sommige kerkgangers niet om de bundel van hun persoonlijke voorkeur mee te nemen naar de kerk en daaruit tijdens de eredienst te zingen. Dit was mogelijk, omdat alle berijmingen de versindeling van de oorspronkelijke Franse berijming van Clement Marot en Theodore de Bèze aanhielden.¹⁴ Dat deze situatie verre van ideaal was, zal duidelijk zijn. Dat het zo lang duurde voordat er een nieuwe officiële psalmbundel kwam, werd veroorzaakt door het feit dat niet alle regionale overheden op één lijn zaten. Rond de tweede helft van de achttiende eeuw, kwam alles in een stroomversnelling.¹⁵ Door de steeds grotere nadruk op correct taalgebruik nam de aversie tegen het kreupelrijm van Datheen alleen maar toe.¹⁶

Voorstanders van Datheen waren er echter ook. Te Middelburg woonde een zekere boekdrukker Petrus Dathenus, die zich er op voor liet staan een nazaat te zijn van de beroemde psalmberijmer. Hij was behoorlijk in zijn wiek geschoten, toen hij rond 1748 een gedicht onder ogen kreeg van de Veeerse predikant Andreas Andriessen, waarin deze de berijming van Datheen afdeed als 'zouteloos woordenlijm'. Petrus Dathenus voelde zich diep beledigd en vertrouwde intimi toe dat hij Andriessen van repiek zou dienen. Dit kwam Andriessen ter ore en hij besloot de psalmberijming van Datheen minutieus te onderzoeken. Zo kwam hij tot een verzameling van achthonderd bewijsplaatsen die als basis moest dienen voor een weerwoord op de boekdrukker Datheen. Dit was echter niet meer nodig. De Middelburgse boekdrukker overleed korte tijd daarna en Andriessens geschrift bleef ongepubliceerd.¹⁷

Enige jaren later, in 1754, bleken de aantekeningen van Andriessen plotseling actueel te worden. De classis 's-Gravenhage had op de provinciale synode het punt van de psalmberijming geagendeerd. Reeds verschillende jaren was men bezig met de voorbereidingen voor het opnieuw zetten van de Statenvertaling om te komen tot een haast foutloze tekst. Ook de psalmberijming van Datheen zou worden opgenomen. Men deed nu het voorstel om enkele aanstootgevende passages in Datheens berijming te wijzigen. Psalm 60: 10 bijvoorbeeld luidde:

13 R. Bennink Jansonius, *Geschiedenis van het kerkgezag bij de Hervormden in Nederland* (Amsterdam 1863) 151-153.

14 Bosch, *En nooit meer oude psalmen zingen*, 92; Roel A. Bosch, 'De eredienst als strijdperk van Verlichting. De psalmberijming van 1773', in: Van der Wall en Wessels (ed.), *Een veelzijdige verstandhouding*, 209-226.

15 Post, *Pieter Boddaert en Rutger Schutte*, 271.

16 Post, *Pieter Boddaert en Rutger Schutte*, 271.

17 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 246-248; zie over deze Petrus Dathenus *BWN* IV, 68.

Edom agt ik met zyn volk koen
Niet beter dan myn oude schoen

Dit strookte niet met de onberijmde psalm, waar gewag gemaakt wordt van het werpen van de schoen over Edom, een uitdrukking om aan te geven dat een gebied werd overheerst. Men stelde daarom voor deze regels te wijzigen in:

Op Edom met zijn volk zeer koen
Zal ik ook werpen mynen schoen.

Verder was er de zeer storende passage in psalm 78: 33, waarin God vergeleken wordt met een dronken persoon. Ook dit vers wenste men te wijzigen.¹⁸ Vervolgens gingen ook in andere classes stemmen op om passages te wijzigen.¹⁹ Andreas Andriessen zag zijn kans schoon om zijn manuscript alsnog te publiceren onder de titel *Aanmerkingen op de psalmberijming van Petrus Dathenus; in welke uit het algemeen gebrek van Taal- en Dichtkunde, onhebblyke wantaal van psalm tot psalm voorkomende, en ongelykvormigheidt aan den text, derzelver onbestaanbaar gebruik, noodzaakelykheidt der veranderinge vertoont en aangedrongen wordt.*²⁰

Kritiek op Datheen geschiedde ook nog op ludieke wijze. Zo publiceerde de Vlissingse schepen Jean Guépin onder het pseudoniem Juvenalis Glaucomastrix in 1758 zijn *Datheeniana, of ophelderingen en aanmerkingen over de vermaarde psalmberijminge van Petrus Dathenus*. Allerlei frasen van Datheen becommentarieerde hij met verwijzingen naar geleerden als Burman, Lipsius, Le Clerc, waardoor de berijming van Datheen wel belachelijk moest voorkomen. Zo legde hij op tekstuele gronden uit dat de passage van psalm 3:3

Ick zal des morgens klaer
Ontwaken zonder vaer

opgevat diende te worden als het ontwaken van de dichter in de morgenstond zonder dat hij last had van slaperigheid. En volgens hem zou de geleerde Lipsius de woorden 'klaer' en 'vaer', willen lezen als 'klaar' en 'vaar' en zouden de woorden een bevel inhouden aan de zondaar om te vertrekken:

Ick zal des morgens klaar
Ontwaken. Zondaar, vaar!²¹

18 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 259,260; Post, *Pieter Boddaert en Rutger Schutte*, 271, 272.

19 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 261.

20 Post, *Pieter Boddaert en Rutger Schutte*, 273.

21 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 249-251.

De Vlissingse predikant Jan Jacob Brahé daarentegen nam het op voor Datheen en stelde in een anomiem werkje voor om Datheen te behouden, zij het met de nodige verbeteringen.²² Door al deze publicaties kwam de psalmberijming steeds vaker op de agenda van allerlei kerkelijke vergaderingen. Ook verschenen enkele nieuwe psalmbundels. Zo was de arts Johannes Eusebius Voet bezig met een geheel nieuwe psalmberijming. In zijn vrije tijd had hij zich toegelegd op de dichtkunst. Van hem verscheen *Stichtelijke gedichten en gezangen*.²³ Samen met Rutger Schutte zou hij het hele psalter opnieuw berijmen. Rutger Schutte leverde een vertaling van de onberijmde psalmen uit de grondtekst, Voet maakte de berijming, die vervolgens weer door Schutte op taalkundige aspecten werd gecontroleerd. Voet ontving bij zijn werk behalve van Schutte ook nog steun van onder meer de hoogleraren Gisbertus Bonnet en Joannes Alberti. De eerste werd beschouwd als een echte Voetiaan, de laatste was een meer verlicht theoloog.²⁴

Te Amsterdam was in diezelfde tijd een dichtgenootschap actief onder de naam *Laus Deo Salus Populo*. Enkele liefhebbers van het correct gebruik van de Nederlandse taal zetten de schouders onder een project om te komen tot een nieuwe psalmberijming.²⁵ De dichter-koopman Nicolaas Simon van Winter nam hiertoe het initiatief. Hij had weinig vertrouwen in de dichterlijke kwaliteiten van Voet, nadat hij een proeve van diens berijming had gezien.²⁶ De vriendenkring rondom het dichtgenootschap bestond uit vogels van diverse pluimage, zo waren er verlichte gereformeerden als De Winter en uitgever Pieter Meijer, maar ook doopsgezinden onder wie Hermannus Asschenberg en Lucas Pater. Verder was er de bekende remonstrantse dichteres Lucretia van Merken, de latere echtgenote van de zojuist genoemde De Winter. Maar ook de voorzitter van de vrijmetselaarsloge *Charité* behoorde tot het gezelschap. Zo zou men kunnen spreken van een interkerkelijk dichtgenootschap.²⁷

Hoewel de bundel van *Laus Deo* een jaar eerder op de markt verscheen dan die van Voet, was hij toch een reactie op Voets berijming. Het werk van Voet had namelijk vertraging opgelopen vanwege een meningsverschil tussen Schutte en Voet over de vraag of men bij het berijmen de Statenvertaling of de Hebréuwse grondtekst moest volgen.²⁸ De berijming van *Laus Deo* stond al spoedig onder verdenking van onrechtzinnigheid.²⁹ De groep rond Voet deed zijn uiterste best om de eigen berijming te promoten bij de kerkelijke vergaderingen.³⁰

22 Van Iperen, *Kerkeleke historie* I, 258.

23 Bosch, *En nooit meer oude psalmen zingen*, 149.

24 Post, *Pieter Boddaert en Rutger Schutte*, 269.

25 Bosch, *En nooit meer oude psalmen zingen*, 96.

26 Marleen de Vries, *Beschaven!*, 218.

27 Vuyk, *Verlichte verzen en kolommen*, 100.

28 De Vries, *Beschaven!*, 218.

29 Vuyk, *Verlichte verzen en kolommen*, 100.

30 Post, *Pieter Boddaert en Rutger Schutte*, 287.

In 1762 gaven de Staten-Generaal toestemming om te komen tot een nieuwe psalmberijming. Toch zou het nog tien jaar duren voor het zijn beslag zou krijgen. Dit werd veroorzaakt door het feit dat iedere provincie zijn eigen voorkeur had voor een bepaalde berijming.³¹ Uiteindelijk besloten de Staten-Generaal op 6 mei 1772, na kennis genomen te hebben van de verschillende voorkeuren, om te komen tot een selectie uit drie bundels, die van Ghijsen, van Voet en van Laus Deo. Iedere provincie, en het landschap Drenthe, zou een predikant afvaardigen om deel uit te maken van de commissie tot verbetering van de psalmberijming. Tot deze commissie behoorden ook twee ‘commissarissen-politiek’ die namens de Staten-Generaal zitting hadden.³²

8.3. Benoeming

De toedracht rondom Van Iperens benoeming door de Staten van Zeeland is in nevelen gehuld. In oudere literatuur wordt Van Iperens edelmoedig gedrag geprezen omdat hij zijn benoeming aanvankelijk zou hebben afgewezen ten gunste van Jacobus Willemsen. Maar deze voelde zich te oud en bedankte voor de eer. Vervolgens zou Van Iperen alsnog zijn benoemd.³³ Van Iperen zelf beweerde iets anders. Volgens hem werd allereerst Willemsen aangewezen en kreeg hij de opdracht om deze benoeming aan zijn vroegere mecenas te vertellen. Toen Willemsen er van afzag, benoemden de Staten Van Iperen.³⁴

In de notulen van de Staten wordt hierover echter met geen woord gerept. Opvallend is wel hoe traag de Staten tot besluitvorming kwamen in deze zaak. Op 6 mei 1772 hadden de Staten-Generaal een brief geschreven aan de Staten van Zeeland met het verzoek een predikant af te vaardigen. Pas ettelijke vergaderingen later, op 29 juni werd Van Iperen benoemd, nadat de raadpensionaris op 22 juni had gevraagd om over acht dagen een beslissing te nemen. Opvallend is dat de afgevaardigden van Middelburg op uitdrukkelijk verzoek van die stad meedeelden dat zij graag de Middelburgse predikant Adrianus 's Gravezande als commissielid zouden willen zien.³⁵

Blijkbaar heeft zich achter de schermen het een en ander afgespeeld. Naar alle waarschijnlijkheid is Willemsen informeel benaderd. Bij een officieel verzoek ligt het immers niet voor de hand dat dit zou geschieden door een predikant uit Veere. Toen Willemsen er vanaf zag, wilden de afgevaardigden uit Middelburg 's Gravezande benoemd zien. Dit werd echter doorkruist door Van Iperen als kandidaat

31 J. Luth, ‘Psalmzingen in het Nederlandse gereformeerde protestantisme sinds de zestiende eeuw’, in: J. de Bruijn (ed.), *Psalmzingen in de Nederlanden van de zestiende eeuw tot heden* (Kampen 1991) 191.

32 ZA, Staten van Zeeland, inv. 3056.

33 BWPGN IV, 465.

34 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, iv, v.

35 ZA, Staten van Zeeland, inv. 205.

naar voren te schuiven. Hierin moeten wij wellicht de hand zien van raadpensionaris Johan Marinus Chalmers. Hij was het immers ook die aandrong op het nemen van een beslissing. Chalmers was geboren te Veere als zoon van de Schotse predikant John Chalmers en is daar later ook overleden.³⁶ Hij kende Van Iperen persoonlijk.³⁷ Verder stond hij als raadpensionaris in contact met de prins, die Van Iperen enkele malen had ontmoet: Van Iperen had hem bij zijn inhuldiging immers zijn lierdicht overhandigd. Ook had Van Iperen hem gezien tijdens de Haagse coetus, waarbij de predikanten de noodzaak van een nieuwe psalmberijming onder de aandacht van de prins brachten. Het is dan ook waarschijnlijk dat Chalmers met medeweten van de prins Van Iperen heeft aanbevolen en dat de Staten hier niet omheen konden.³⁸

Van Iperen was razend enthousiast over zijn benoeming. Hij schreef een opgetogen brief aan de Utrechtse predikant Jacobus Hinlopen, die eveneens was afgevaardigd. Hij had Hinlopen twee jaar daarvoor ontmoet tijdens de zojuist genoemde Haagse coetus.³⁹ Nu het zover was dat zij beiden een aandeel mochten leveren aan de nieuwe bundel, had Van Iperen hooggespannen verwachtingen:

... dat de oogen van gansch Nederland op onzen arbeid zullen gevestigd blijven, niet alleen onze Tijdgenooten, maar ook van onze Nakomelingen: en dat zelfs de naburige volkeren er vonnis over strijken zullen (...) Ja, wij mogen onzes zelve eenigzints aanmerken als Opperzangmeesters, die Davids Digtkundige gedagten in voetmaat brengen en op toonen zetten ten dienste des Tempels.⁴⁰

8.4. Aankomst te Den Haag en voorbereidingen

Begin januari 1773 vertrok Van Iperen naar Den Haag, waar de werkzaamheden zouden plaatsvinden. Hij nam een manuscript mee, getiteld *Eene zachte verbeteringe van Ghijsens psalmberijming*.⁴¹ Dit handschrift was afkomstig van de Middelburgse jurist Pieter Boddaert en de hiervoor al genoemde Andreas Andriessen. Ooit hadden zij een verbetering van Ghijsens psalmbundel willen uitgeven, maar daar was, afgezien van een publicatie van de eerste vijf psalmen in het tijdschrift *Tael en dichtkundige bijdragen*, niets van terecht gekomen.⁴² Van Iperen had het manuscript wellicht in handen gekregen via de zoon van Andriessen, de Veerse arts en magistraat Jan Jakob Andriessen. Ook kan hij het handschrift ontvangen hebben

³⁶ Nagtglas, *Levensberichten over Zeeuwen* I, 116.

³⁷ Van Iperen, *Statige inhuldiging*, 7.

³⁸ Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, viii, ix.

³⁹ Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 324-326.

⁴⁰ UBU, HS. 1065, f. 14, 15, J. van Iperen aan J. Hinlopen, 23 september 1772.

⁴¹ Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 375.

⁴² Post, *Pieter Boddaert en Rutger Schutte*, 144.

van de zoon van Pieter Boddaert, met wie hij reeds in zijn tijd te Lillo corresponderde en die hem vertelde dat er een verbetering van de psalmen door zijn vader en Andriessen onder de pers was.⁴³

Van Iperen nam het handschrift niet mee omdat hij zo gecharmeerd was van de berijming van Ghijsen. Hij vond het maar een 'lomp stuks werks' dat beter paste bij een Amsterdamse schoolmeester dan dat het werd voorgeschoteld aan een 'aanzienlijk genootschap van Letter-en Dichtkundige Mannen ter beoordeeling der psalmberijminge'.⁴⁴ Maar wellicht hield hij er rekening mee dat de psalmen van Ghijsen geselecteerd zouden worden voor de nieuwe bundel. Dit was niet geheel ondenkbaar, aangezien een behoorlijk aantal classes sympathie koesterde voor Ghijsen. Zo had de classis Alkmaar laten weten dat zij opteerde voor Ghijsen omdat deze berijming zo dicht bij de tekst bleef en men in andere berijmingen 'eenen hoogdravenden en hedendaagschen dichterlyken stijl aantrof die voor eenvoudige menschen niet duidelyk zou zijn'.⁴⁵ De classis Amsterdam sprak zich eveneens welwillend uit over de verbetering van Ghijsen door Andriessen en Boddaert en stond huiverig ten opzichte van het theologisch gehalte van *Laus Deo*.⁴⁶

Van Iperen zag wellicht de bui al hangen. Om het beste van het slechtste te maken, had hij waarschijnlijk het manuscript uit voorzorg meegenomen. Mocht het zover komen dat Ghijsen werd verkozen, dan kon hij dit handschrift met verbeteringen inbrengen. Immers, de predikanten zelf mochten geen wijzigingen aanbrengen in de bestaande psalmberijmingen, dat liet hun mandaat niet toe.

Vanwege de strenge vorst viel de reis naar Den Haag niet mee. Maar uiteindelijk kwam hij toch op de plaats van zijn bestemming aan. Gedurende zijn verblijf te Den Haag logeerde hij bij timmerman Gosen in de Tweede Wagestraat.⁴⁷ Op zondag 10 januari 1773 ontmoette hij ten huize van de Haagse predikant Johannes van Spaan de overige afgevaardigden: Van Spaan zelf, Ahasuerus van den Berg uit Barneveld, Ruger Schutte uit Amsterdam, Jacobus Hinlopen uit Utrecht, Gregorius Lemke uit Harlingen, Dirk Semeins van Binnenvest uit Deventer, Theodorus Lubbers uit Groningen, Johannes Henricus Folmer uit Dwingelo. Schutte en Van den Berg waren oude bekenden van elkaar. In de tijd dat Schutte predikant te Dordrecht was had hij de toenmalige catechisant Van den Berg liefde voor de poëzie bijgebracht. Nu mochten zij gezamenlijk aan een wel heel bijzonder poëzieproject deelnemen.⁴⁸ Gregorius Lemke uit Harlingen had een winterse reis meegemaakt en

43 ZB, HS. 0468, C. van der Helm Boddaert aan J. van Iperen, 7 juni 1764. Van der Helm Boddaert schrijft daarin letterlijk 'ook is thans onder op opzicht van dom. Andriessen (...) kort onder de pers eenen verbetering van de Rijmpsalmen van Dathenus door gemelden Heer en zijn eervw opgesteld'. Van der Helm Boddaert vergist zich blijkbaar, het gaat om een verbetering van Ghijsens bloemlezing.

44 UBU, HS. 1065, f. 14, J. van Iperen aan J. Hinlopen, 23 september 1772.

45 Van Iperen, *Kerkekyke historie* I, 284.

46 Post, *Pieter Boddaert en Rutger Schutte*, 288.

47 KB, 129 A 20, f. 165, 170.

48 BL IV, 33.

de Staten van Friesland zouden hem een extra toelage geven vanwege de geleden ontberingen. Van Iperen relativeerde de moeite van zijn collega. Hij wekte de suggestie dat men meer om hem dan om Lemke bezorgd was:

De Fries had eene moeilyke en gevaarlyke reize gehad, om, over de zuiderzee in Noord Holland aan te komen; en de Zeeuw, over wien men zich 't meest bekommerde, was, met eenen 's lands uitlegger zeer bezwaarlyk, door het ys, te Rotterdam, overgebracht.⁴⁹

Hinlopen kwam met het voorstel dat men niet alleen psalmen zou moeten uitkiezen, maar dat er aan deze berijmde psalmen ook het nodige diende verbeterd te worden. Dit voorstel had aller instemming.⁵⁰ Reeds eerder had men hierover onderling al gecorrespondeerd.⁵¹ Die avond kwamen de predikanten ook nog samen ten huize van de advocaat Nikolaus Ter Bruggen, waar Rutger Schutte logeerde. Daar werd afgesproken dat de twee jongste leden van het predikanten-geselschap als scriba en secundus zouden fungeren. Van Binnenvest zou scriba zijn en Van den Berg diens plaatsvervanger.⁵²

Ontmoeting met Staten-Generaal en de prins

's Maandags vond er een ontmoeting plaats met allerlei hooggeplaatste personen. Allereerst begaven de predikanten zich naar het huis van Van den Berg. Vandaar reden ze in drie koetsen, in volgorde van belangrijkheid van de provincies, naar het huis van de baron Van der Does, de president van de Staten-Generaal. Daar gaf Ahasuerus van den Berg 'met eene korte en sierlijke aansprake' te kennen dat de predikanten waren gearriveerd voor het 'groot en zoo lang gewenscht werk der psalmverbeteringe'.⁵³

Na zegenwensen ontvangen te hebben, vertrokken de predikanten naar het Mauritshuis, waar zij hun werkzaamheden zouden verrichten. Daar werden ze ontvangen en in een kamer binnengelaten in afwachting wat komen zou. Op de tweede verdieping was de grote zaal met nog twee andere vertrekken in gereedheid gebracht. In deze grote zaal, die uitzicht gaf op de grote vijver, stonden bij de schoorsteen twee armstoelen met groen fluweel aan een langwerpige tafel, met daarover een groen kleed, bestemd voor de staatsgemachtigden. Aan de rechterzijde stond een kleinere tafel, eveneens voorzien van een groen kleed, met twee stoelen, voor de amanuenses. Deze tafel en stoelen stonden een halve voet lager. Standverschil moest blijken. Verder stond er een tafel met negen stoelen opgesteld voor de predikanten.⁵⁴

49 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 332.

50 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 332.

51 Post, *Pieter Boddaert en Rutger Schutte*, 298.

52 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 332.

53 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 334.

54 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 335, 336.

Om half elf werden de predikanten door een amanuensis uit naam van de staatsgemachtigden opgehaald en naar de grote zaal geleid, waar op dat moment behalve de staatsgemachtigden allerlei andere belangrijke heren aanwezig waren. Van Iperen was danig onder de indruk: zij 'boezemden' een diepe eerbied in en verspreidden 'eenen ongemeenen luister over die eerste plegtige zittinge'.⁵⁵ Ds. Van Spaan werd verzocht om een gebed uit te spreken, zoals ook alle komende zittingen met gebed geopend en gesloten zouden worden. Van Spaan vroeg de 'Algenoegsame en noit volpreesen hemelmajesteit' of dezelfde geest die in het verleden Israel had aangedreven in psalmen en andere geheiligde gezangen, ook hen zou bezielen. Niet alleen 'bequaamheid, bedagtsame voorsigtigheid en bedreeven kunstvaardigheid' waren nodig, maar ook 'opgewekte geheiligde en verleevendigde harten' die zich zouden verenigen met 'die gesangen, die wy uwer gemeente tot verheerlijking van uwen groten naam zullen in den mond leggen'.⁵⁶

Baron van Lynden gaf enkele instructies over de toekomstige werkwijze. De geloofsbrieven werden opgehaald en enkele toespraken gehouden.⁵⁷ Daarna kreeg Ahasuerus van den Berg het woord en hield een toespraak op 'eenen deftigen, ernstigen en gladvloeienden toon', waarin eerst commissarissen, dan de predikanten en tenslotte tot de amanuenses werden toegesproken.⁵⁸ Na het officieel aanstellen van Van Binnenvest tot scriba verliet men het Mauritshuis om een bezoek te brengen aan de prins, waar zij 'ten spoedigsten, ten gehoorde werden binnen gelaten'.⁵⁹

Algemene afspraken en regels voor taal en spelling

De eerste zittingen waren gewijd aan het maken van allerlei afspraken, zoals de plicht tot geheimhouding. Niets mocht naar buiten komen over de verkiezing van een bepaalde psalm. Ook werd de hoogte van verschillende boetes bepaald. Wie te laat op de zitting verscheen, moest drie stuivers betalen en wie in het geheel niet op kwam dagen, was zes stuivers verschuldigd. De opbrengst werd bestemd voor de diakonie-armen van de nederduytse gereformeerde kerk van 's-Gravenhage.⁶⁰

De volgende zittingen hield men zich bezig met taal en spelling. Hoe zat dat bijvoorbeeld met de overtreffende trap? Daar was men zomaar nog niet uit. Moest men nu spreken over 'een grooter man' of was het beter om te zeggen: 'eenes grooter mans'? Of was misschien 'eens grooteren mans' het beste? Uiteindelijk hakte men de knoop door en hield men het op het laatste.⁶¹ Verder werd men geconfronteerd met verschillende dialecten. Was het nu 'peerd' of 'paard'? Men koos voor

55 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 337.

56 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 337-341.

57 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 341-348.

58 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 348-357.

59 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 358, 359.

60 ZA, Staten van Zeeland, inv. 3056, *Verbaal van de besognes voor de verbetering van de rijmzalmen krachtens HHM resoluties van 1772 mei 6 en dec. 9 gehouden door W. baron van Lijnden en mr. Thomas Hoog 1773 jan.-juli 2 (afschrift)*.

61 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 363.

paard. Hoe hield men woorden met verschillende betekenissen uit elkaar? ‘Waaren’ zijn koopgoederen, maar ‘waren’ betekent rondzwerven. Welke naam gaf men aan ‘het Opperwezen’ en hoe vervoegde men die naam? Men besloot om ‘Heer’ in de nominativus te gebruiken, ‘des Heeren’ of ‘van de Heere’ in de genitivus, enz. Wanneer de verbondsnaam bedoeld wordt zou men ‘de HEER’ in capitale letters schrijven.⁶² Tenslotte maakte men afspraken over de leestekens.⁶³

Bij taalkwesties liet met zich voornamelijk leiden door de aanwijzingen van Huidecoper.⁶⁴ De rechtsgeleerde Balthazar Huidecoper (1695-1778) gold als een autoriteit op het gebied van de taalkunde. In 1730 kwam zijn *Proeve van taal en dichtkunde in vrymoedige aanmerkingen op Vondels vertaalde herscheppingen van Ovidius* uit. Aan dit geschrift is hij zijn leven lang blijven werken. Het groeide uit tot een standaardwerk. Huydecoper had enkele bijzondere ideeën. Zo interpreteerde hij de ontwikkeling van taal als degeneratie. De taal, zowel spreek- als schrijftaal, moest zoveel mogelijk teruggebracht worden naar de oorspronkelijke taal. Niet de levende taal, maar de aan klassieke schrijvers ontleende taal was de norm.⁶⁵ Zijn zojuist genoemde *Proeve van taal en dichtkunde* werd door de commissie als leidraad gebruikt. Wel behield men het uitdrukkelijke recht om ervan af te wijken.⁶⁶

Verder maakte men voor de spelling ook wel gebruik van het bekende woordenboek *Etymologicum teutonicae linguae* van Kilianus, al week men er ook nogal eens van af.⁶⁷ Het werk van Kilianus werd in 1777 met veel aantekeningen opnieuw gedrukt.⁶⁸ Om het geslacht van een woord te bepalen gebruikte men David van Hoogstraaten.⁶⁹ Hoogstraaten was in 1658 geboren, studeerde geneeskunde te Leiden en vestigde zich te Dordrecht. Zijn belangstelling ging echter uit naar de dicht- en letterkunde, en hij aanvaarde de post van leraar aan de Latijnse school te Amsterdam. Hij vervaardigde onder andere een geslachtslijst van zelfstandige naamwoorden. Het zal dit werk zijn geweest dat door de predikanten werd geraadpleegd, bijvoorbeeld bij psalm 32: schuilplaats is volgens Hoogstraaten vrouwelijk, en daarom dient ‘ter schuilplaats’ en niet ‘ten schuilplaats’ geschreven te worden.⁷⁰

Ook raadpleegde men van ‘Anonymus Batavus’ diens *Idea grammaticae linguae Belgicae*.⁷¹ Anonymus Batavus was een pseudoniem van Adriaen Pieterz Verwer. Verwer, die in 1655 te Rotterdam was geboren, was koopman te Amsterdam en diaken

62 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 363.

63 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 365, 366.

64 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 360.

65 C.J.J. van Schaik, *Balthazar Huydecoper, een taalkundig, letterkundig en geschiedkundig initiator* (Assen 1962) 154.

66 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 360.

67 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 393.

68 *Algemeene bibliotheek vervattende naauwkeurige en onpartydige berigten van de voornaamste werken in de geleerde waereld alom van tyd tot tyd uitkomende* I (Amsterdam 1777) 689.

69 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 456.

70 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 456.

71 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 361.

van de doopsgezinde gemeente aldaar. In 1707 schreef hij zijn *Idea*, waarvan in 1783, dus tien jaar na de psalmberijming, nog een herdruk verscheen.⁷² De werken die de commissie raadpleegde genoten nog algemeen gezag. Overigens waren niet alle predikanten weg van Anonymus Batavus.

En het heugt my zeer wel, dat alle de predikanten der psalmcommissie het niet volledig eens waren, of zy den Anonymus Batavus, dan eenige andere taalkundigen van den laateren tyd, tot onfeilbaare vraagbaken, verkiezen zouden.⁷³

Daarom besloot men een eigen grammatica samen te stellen die men steeds verder kon aanpassen ‘wanneer men deze of gene byzonderheid opzettelyk moest te pas brengen’.⁷⁴ Bij deze grammatica zullen wij moeten denken aan het handschrift van Joannes van Spaen, getiteld *Taal- en spelregels, gemaakt door de vergaderinge der afgezonden tot het kiezen en vervaardigen eener nieuwe psalmberijminge voor de Kerk van Nederland, 1773. – Grammatica ontworpen en gebruikt door de overzetters van den bijbel in 1628, benevens de goedkeuring en aenmerkingen der overzieneren van de vertaling in 1633, naeuwkeurig afgeschreven uit het oorspronkelijk, berustende in ’s-Gravenhage onder de bewaring van de deputaten der Zuid-Hollandsche Synode*.⁷⁵

Ten slotte stelden de predikanten nogmaals de vraag of men alleen maar wijzigingen in de bestaande psalmberijmingen mocht aanbrengen in verband met de aangenomen regels van taal en spelling, of dat men ook de onderhavige poëzie mocht wijzigen. De resolutie van de Staten was duidelijk: de predikanten hadden geen enkel ander mandaat dan om tot een selectie te komen van psalmen uit de drie bundels van Ghysen, Voet en Laus Deo. Zij waren niet bevoegd tot het wijzigen van de tekst. De gecommitteerden gaven echter aan dat kleine wijzigingen waren toegestaan. Maar in een dergelijk geval diende men altijd in overleg te treden met de staatsgemachtigden. Verder diende de Statenvertaling leidraad te zijn.⁷⁶ Volgens Van Iperen hebben zij zich daar ook aan gehouden: verbeteringen geschiedden ‘altijd met verlof der Edele Staatsgemagtigden, buiten wier willekeur en genoegen, geene letter, om zoo te spreken, werd aangeroerd’.⁷⁷

Het is de vraag of de spellingsregels die door de psalmberijming werden gehanteerd ook van invloed zijn geweest op spelling van de Nederlandse taal. Immers, wanneer deze berijming in alle delen van het land gezongen werd, kunnen we ons voorstellen dat bepaalde elementen in het taalgebruik een plaats zouden krijgen. Het lijkt er echter op dat de werkzaamheden wat de taal en spelling betreft niet geheel in

72 Roland de Bonth, ‘Nu een woordjen van de *Idea*’, in: *Tijdschrift voor Nederlandse taal en letterkunde* 115 (1999) 143-157; Adriaen Verwer, *Schets van de Nederlandse taal, grammatica, poetica en retorica* (Amsterdam 1707, facsimile uitgave 1996) 7-17.

73 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, viii.

74 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, viii.

75 UB Leiden, LTK 27.

76 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 366, 367.

77 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 113.

goede aarde zijn gevallen. Van Iperen merkt in zijn *Kerkelyke historie* op dat er wel ‘letterbazen’ zullen zijn die menen dat de grammaticale beslissingen van de predikanten meer uit de losse pols dan door ‘oordeelkundige overredinge’ genomen zijn. Hij verwees hierbij nog naar de *Historie van de Nederlandsche overzettinge des bybels* waar de auteur – niemand minder dan medecommissielid Hinlopen – opmerkte dat de gemaakte veranderingen in de nieuwe psalmberijming tegen alle regels van de echte taalspelling ingingen. Van Iperen kon zich echter niet vinden in de kritiek van Hinlopen en van de ‘taal- en letterbazen’. Hij meende dat de ongedurigheid van onze ‘Nederduitsche Spel en taalmeesters’ onderwerp van verachting was voor buitenlanders die de Nederlandse taal wilden leren.⁷⁸

8.5. De eigenlijke werkzaamheden

Voor het werk kreeg men de beschikking over een bundel psalmberijmingen van Voet en Laus Deo, doorschoten met blanco vellen papier waarop aantekeningen gemaakt konden worden. Deze exemplaren werden later ter bewaring gegeven aan de Griffie der algemene staten.⁷⁹ Opmerkelijk is dat van een exemplaar van Ghijsen niet werd gerept. Gewoonlijk werkte men van maandag tot en met vrijdag. Maar wanneer er door de week vrijaf werd gegeven, moest dit wel op zaterdag worden ingehaald. Zo hadden de predikanten af en toe een leuk uitje. In mei werden zij uitgenodigd om aanwezig te zijn bij de *commissie ad autographa*, de ons reeds bekende commissie die een keer in de drie jaar bijeenkwam om de stukken van de synode van Dordrecht en de proefbladen van de Statenvertaling te controleren.⁸⁰ In juli ontvingen ze een uitnodiging om te dineren bij mr. Hendrik Fagel (1706-1790), de griffier van de Staten Generaal, waar ze tevens een kijkje namen in diens bibliotheek.⁸¹

Bij toerbeurt was iedere predikant een week voorzitter, in volgorde van de rang van de provincies.⁸² De vergaderingen hadden een vast verloop. De zitting begon met gebed. Zo bad Josua van Iperen op maandag 1 februari de ‘Hemelmajesteit die onder de lofzang der Engelen woont’ om de Geest die psalmdichters als Asaf, Heman en Jeduthun had bezielde. Ook bad hij om een opgewekte en scherpziende schranderheid, een juist oordeel en een onvermoeide vlugheid, en om wering van eigenliefde ‘nopens de schadelyke voorkeuze van eigen opgaven en uitvindingen’.⁸³ Na het gebed ontving de voorzitter de goedkeuring van de staatsgemachtigden om een psalm ‘in omvraag’ te brengen en nam hij de overwegingen van de predikanten en die van de staatsgemachtigden ‘onderscheidenlijk’ in. Vervolgens werd unaniem

⁷⁸ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, vii.

⁷⁹ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 366, 367.

⁸⁰ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 261, 262; De Bruin, *De Statenvertaling en zijn voorgangers*, 234-234.

⁸¹ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 298.

⁸² Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 357.

⁸³ Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 391.

of bij meerderheid een besluit genomen.⁸⁴ Wanneer de stemmen staakten, hadden de staatsgemachtigden het eindoordeel. Dit behoefde niet al te vaak te gebeuren: slechts drie keer: bij psalm 86, 91 en 105.⁸⁵ Dit staken der stemmen kon gebeuren wanneer een van de commissieleden afwezig was en er dus een even aantal mensen aanwezig was, waardoor ‘de schaal in den evenaar hangen bleef’.⁸⁶

De staatsgemachtigden maakten overigens niet graag van hun bevoegdheid gebruik. Dat blijkt uit de toedracht op 20 februari 1773 toen psalm 32 geselecteerd moest worden. De predikanten kwamen er aanvankelijk niet uit, en de negende afgevaardigde gaf aan dat hij de meerderheid zou volgen omdat hij geen echte keus kon maken. De staatsgemachtigden maakten toen de twijfelende predikant erop attent dat hij door zijn provincie afgevaardigd was om psalmenberijmingen te verkiezen en niet om in dubio te staan.⁸⁷ Toen Van Iperen als voorzitter de beslissing over wilde laten aan de heren staatsgemachtigden, lieten zij blijken dat dit hun niet welgevallig was:

De stemmen waren gelyk, vier voor Voet en vier voor Ghijsen, en de voorzitter sprak van *Laus Deo*, om hunnen edelmogendheden de gelegenheid te geven ter beslissinge, maar merkende dat die heeren dit het liefst anders zagen, besliste hy en besloot dat de meerderheid van vijf psalmen nu aan den heer J.E. Voet den voorrang gave.⁸⁸

Soms grepen de staatsgemachtigden in. Zo waren de predikanten behoorlijk lang in de weer met psalm 47:7. Men had dit vers geheel veranderd en vervolgens weer alles geschrapt om in een nieuwe zitting weer een nieuwe versie te kiezen, die men in de daaropvolgende zitting toch ook weer niet goed genoeg vond. De staatsgemachtigden vonden het welletjes en namen zelf de beslissing hoe het worden moest.⁸⁹ Ze staken ook weleens de helpende hand uit. Zo lukte het de predikanten niet goed om van de laatste regels van psalm 55:12 iets moois te maken.

Men beklaagde zich over zyne stomphheid, en naauwelijks durfde men om meer geduld, bij de heeren commisarissen aanhouden. ’t Vers zou gebleven zijn, indien er zich raadsheer Hoog zich niet over ontfermd had.⁹⁰

Duidelijk is dat de staatsgemachtigden de touwtjes stevig in handen hadden. Toen de zomer naderde, begonnen zij druk uit te oefenen om haast te maken en dat was

84 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 368.

85 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 119; hier komt overigens een drukfout voor; er staat psalm LXXXVIII in plaats van LXXXVI; Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 155, 156; II, 215.

86 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 215.

87 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 440.

88 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 116.

89 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 16.

90 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 40.

niet naar de zin van Van Iperen. Volgens hem leidde dit er toe dat ‘het oordeel aan sommige verstompte en den dichtluim uitdoofde’.⁹¹ Ook bepaalden de staatsgemachtigden wanneer het tijd was om de werkzaamheden voor die dag te beëindigen. Toen men klaar was met psalm 44 dachten de predikanten dat hun taak er voor die dag opzat. Maar de commissarissen oordeelden anders: ‘den lxxv sten [psalm] kwam nog ter baane’.⁹² Een andere keer werd er te weinig tijd gegund. Zo had men het niet gemakkelijk met psalm 22. In deze psalm moest het een en ander verholpen worden. De tweede regel bijvoorbeeld gaf ‘eenig zweemsel van Datheni-aanschen maatklank’. Men wilde het ‘keer op keer’ in de berijming aanpassen, maar het ‘glijpte door de vingers’. De ‘korthed des tyds liet niet toe al te kiesch te zyn’.⁹³ Dat Van Iperen zich opgejaagd voelde, is niet slechts een subjectieve ervaring. Aanvankelijk was er namelijk meer tijd gereserveerd voor de werkzaamheden. In de planning had men tijd ingeruimd tot en met september, terwijl de werkzaamheden uiteindelijk in juli al werden afgerond.⁹⁴

De predikanten werden niet in alle zaken gekend. Zo kwam er een ingezonden stuk binnen bij de commissie vanuit Friesland over de berijming van Antonius Deutekom. Deze Deutekom was in de zeventiende eeuw muziekmeester in Utrecht. Hij had een psalmbewerking uitgegeven waarin de onberijmde psalmen enerzijds door herhaling en anderzijds door samentrekking gezongen konden worden op de bekende psalmmelodiën.⁹⁵ Dit ingekomen stuk kregen de predikanten echter niet onder ogen. De staatsgemachtigden volstonden met het geven van een ‘vertellend verslag’ en er werd van de predikanten dan ook geen oordeel verwacht.⁹⁶

Wanneer een psalm verkozen was, kon men hier niet meer op terugkomen, tenzij de staatsgemachtigden dit noodzakelijk achtten. Voor het kiezen van een psalm had men tien criteria opgesteld: 1. Welke berijming komt het dichtst in de buurt van de bedoeling van de ‘gewijde dichter?’ 2. Welke berijming komt het dichtst bij de Statenvertaling? 3. Welke berijming voldoet het meest aan de begrippen van de hervormde godsdienst? 4. Welke berijming voldoet het beste aan de regels van de Nederlandse taal en dichtkunde? 5. Welke berijming is het duidelijkste, behoudens natuurlijk de aard van de poëzie? 6. Welke berijming komt het meest overeen met de vers-indeling van Datheen? 7. Welke berijming heeft de minste ‘versmeltingen en afkappingen?’ 8. Welke berijming spreekt de verbeeldingskracht het meeste aan? 9. Welke berijming heeft de minste uitbreidingen en aanvullingen en zo die gebruikt worden, zijn ze ontleend aan andere heilige dichters? 10. Welke berijming is het meest vloeiend en ongedwongen in woordschikking?⁹⁷

91 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 29.

92 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 8.

93 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 425.

94 KB, KW 129 A 20, f. 161.

95 *NNBW* II, 389.

96 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 355.

97 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 367, 368.

Uit deze tien criteria blijkt dat men het meeste belang hechtte aan de inhoudelijke kant van de zaak. Bijbels-theologische en dogmatische argumenten gaan voor poëtische. Vooral aan dat laatste heeft Van Iperen zich wel eens gestoord:

Onder anderen werd er ook gerept van rechtzinnige en onrechtzinnige uitdrukkingen, en als die snaar geroerd werd, kwam het vooroordeel wel dra te voorschyn, ter omhelzing van Voets rymwerk, 't geen meest uit den schoot der Hervormde Kerk gekomen was.⁹⁸

Toch hield men in de praktijk wel degelijk rekening met poëtische redenen. Bij de verkiezing van psalm 2 waren er predikanten die voor Voet opteerden, hoewel zij meer waardering hadden voor het werk van Laus Deo dat zij 'stout en fraai stuk' vonden. Toch ging hun voorkeur uit naar Voet, omdat Laus Deo 'te hoog vloog, en te veel afdwaalde'. Maar bij nader inzien vond men in de berijming van Voet 'dat vuur en leven niet' dat de onberijmde psalm in zich had. Daarom werd alsnog voor Laus Deo verkozen.⁹⁹ Bij psalm 89:2 van Voet had men geen bezwaren wat de inhoud betreft, maar men bespeurde er wel 'een zeer kaal onrym, met rymklanken zonder poesy', en 'zegsmannen' die niet voldeden.

Ik heb aan mynen knecht
Wien ik heb uitverkooren
Aan David, in myn gunst, by eede toegezworen
Ik zal van kroost tot kroost tot d'allerlaatste dagen
Uw zaad bevestigen en uwen rijkstroon schraagen.

De 'bressen' die hierin worden gevonden, worden als volgt 'toegemuurd':

Ik heb, aan mynen knecht
Aan mynen uitverkooren
Aan David in myn gunst, met eenen eed gezworen
Ik zal van kind tot kind, tot aan het eind der dagen
Uw zaad bevestigen, en uwen rijkstroon schraagen.¹⁰⁰

De verbeteringen gingen voor Van Iperen soms niet ver genoeg; hij noemde mensen die vast wilden houden aan bepaalde formuleringen ten koste van poëtische kwaliteiten 'allernauwgezetsten op het behouden van al'.¹⁰¹

Men deed ook wel pogingen om het karakter van de oosterse poëzie in de berijming tot uitdrukking te brengen. In de berijming van psalm 46 stond '*Gods wil*

98 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 26.

99 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 371.

100 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 68.

101 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 186.

verbreekt de taaie bogen. Men meende hierin meer met een ‘Godgeleerde bovennatuurkunde’ van doen te hebben dan met de ‘oosterse en schilderende dichtkunst’. Daarom bewerkte men de zin tot: ‘*God stilt alom de ooreloogen/ zijn arm verbreekt de taaie bogen*’. Ook had men oog voor de wijze waarop de regels eindigden. Zo heeft psalm 3 in de berijming van Voet de volgende regels: ‘*ik zal bemoedigd door/ zijn liefdeblijken voor*’. De predikanten meenden dat iets dergelijks wel mogelijk is in een gedicht, maar dat zoiets niet in een lied kan voorkomen. Het werd dan ook gewijzigd in: ‘*ik zal vol heldenmoed/ daar mij zijn hand behoed*’. Van Iperen stelde dat wanneer de predikanten toen bedacht waren geweest op de invoering van de korte zingtrant als mede op de interludia van het begeleidende orgelspel, men nog meer van dergelijke noodzakelijke verbeteringen zou hebben doorgevoerd.¹⁰² Hiermee geeft hij aan dat men vooral dichtkundig naar de psalmberijmingen keek, maar minder oog had voor de muzikale aspecten.

De berijming van Datheen is nog niet helemaal uit de gedachten geweest. Hoewel gekscherend, kwam zij toch nog ter sprake bij de verkiezing van psalm 23. Voet kwam niet in aanmerking, maar wel waren er twee afgevaardigden die zich uitspraken voor Ghijzen. Eén van de predikanten sprak toen uit, dat wanneer men niet voor *Laus Deo* zou kiezen, hij Datheen zou voorstellen. ‘Die aartigheid baard wel haast negen stemmen voor *Laus Deo*’.¹⁰³ Dat bij deze arbeid ook meningsverschillen ontstonden, viel niet te voorkomen. Zo was er het ‘vriendelijk krakeel, tusschen de heeren Schutte en Hinlopen, gelijk iets dergelijks wel meer gebeurde tusschen die en andere leden’.¹⁰⁴

De predikanten als kleermakers, rechters, dokters, smeden en metselaars

Het werk viel aanvankelijk niet mee. Alle begin is moeilijk. ‘Elk had zyne opgave, ’t werk was nieuw en vooreerst het bepalen van de beste opgave moeilyk.’¹⁰⁵ Pas tijdens de vijftiende zitting kregen de predikanten de slag te pakken en kwam er tot hun blijdschap schot in de zaak. Zij feliciteerden elkaar en dankten de Allerhoogste met ‘eene Gode verheerlykende en streelende vergenoeginge’.¹⁰⁶ Over de wijze waarop de rijmpsalmen werden beschaafd, gaf Van Iperen soms wonderlijke omschrijvingen. De ene keer ziet hij de predikanten als smeden en wordt een psalmberijming op het aanbeeld gelegd, of onder de vijl gebracht. Een andere keer zijn de commissieleden kleermakers en wordt een psalm gezuiverd van een slordig ingenaaide rijmlap. Soms zijn ze hoveniers en moet er gesnoeid worden.¹⁰⁷ Ook vergelijkt hij de commissie met een rechtbank:

102 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 374.

103 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 416.

104 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 152.

105 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 369.

106 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 396-397.

107 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 466, II, 46, 85, 110, 227.

Thans werd de LIV psalm ter vierschaar ingeleid. De rechters vonden de bezwaarnissen, welke men, tegen het eerste vers, inbracht, vry gewichtig.¹⁰⁸

Nu eens zijn ze metselaars, dan weer geneesheren en was een psalmberijming ‘zeer krank’ maar door hen ‘spoedig genezen’.¹⁰⁹ De ene keer moest een psalm worden gepolijst, een andere keer worden uitgeborsteld.¹¹⁰

Hoewel Van Iperen het commissiewerk niet altijd als een gemakkelijke bezigheid heeft ervaren – zo vergelijkt hij het verkiezen van een psalm ook een keer bij het ‘afhaspelen van een kluwen’¹¹¹ – kwam er toch ook humor om de hoek kijken. De predikanten gniffelden over diverse passages in de berijmingen. Bij de behandeling van psalm 102, gekozen uit *Laus Deo*, kwam men de frase tegen:

want myn leeftyd is in weenen
als een ydle rook, verdweenen.

Dit zou volgens Van Iperen betekenen dat de dichter in de Oostenrijkse hoofdstad onzichtbaar zou zijn geworden. Daarom wordt de zin veranderd in ‘door weenen verdwenen’.¹¹² Ook vond men iets koddigs in psalm 59 die door *Laus Deo* als volgt was berijmd: ‘ontwaak, bezoek all ‘d onbesneen/ bezoek en straf hen een voor een’. Men achtte het niet geschikt voor ernstig kerkgezag. En wijzigde het derhalve in: ‘ontwaakt, en straf dit heidendom/ dat niemand uwe wraak ontkom’. Het gezelschap werd nog vrolijker aan het eind van de psalm, in de woorden van Van Iperen:

Men lachte bijkans, over het belagchen van dien woesten drom, te pas gebragt, om te rymen op heidendom, op het einde van het vierde vers, met verwaarloozing van den toekomenden tyd, in het Gouden Kleinood des koninglyken dichters, te vinden. Men stelde met Zeeland: zult hen belachen, en den spot/ haast dryven met al ‘t heidensch rot.¹¹³

Bestudering van de grondtekst

Bij het beschaven van de berijmingen raadpleegde men niet alleen de Statenvertaling, maar ook de grondtekst. Reeds bij de eerste psalm kwam men tot de conclusie dat men de berijming in overeenstemming moest brengen met de grondtekst. Wanneer men bezig is met psalm 6, gekozen uit Voet, ziet men dat het woord ‘want’ in de berijming is weggelaten, terwijl dat er in het Hebreeuws toch echt staat. Het raadplegen van de grondtekst blijkt ook bij psalm 53. Evenals psalm 14

108 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 35.

109 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 146, 167.

110 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 273, 304.

111 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 30.

112 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 211.

113 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 51.

werd deze gekozen uit Voet. Voet begint het tweede vers met: ‘De Heer die ’t recht met kracht verdedigd, sloeg’. De predikanten komen tot de conclusie dat in de grondtekst in de viertiende psalm JHWH staat, maar hier in psalm 53 ‘elohim’, derhalve vervangt men ‘Heer’ door ‘God’.¹¹⁴ Het is opmerkelijk dat Van Iperen deze zaken vooral beschrijft bij de berijming van Voet. Bekend is dat medecommissielid Rutger Schutte voor Voet een vertaling van de psalmen had vervaardigd.¹¹⁵ Dat Van Iperen dit allemaal zo uitvoerig vermeldde kon nog wel eens een steek onder water zijn. Schutte had immers ooit kritiek geuit over een dichtkundig werkje van Van Iperens hand over de profeet Obadja. De eergevoelige Van Iperen was dit vast niet vergeten.

Biologie en mythologie

Soms kregen de predikanten bij hun werk met biologie te maken. Zo bogen zij zich over het vraagstuk van de eenhoorn, naar aanleiding van psalm 29: 3, die uit *Laus Deo* gekozen was. De eenhoorn gaat wellicht terug op Indische mythen.¹¹⁶ Een beschrijving komt voor het eerst voor in de *Indika* van Ktesias van Knidos, een schrijver die rond 400 voor Christus leefde. Het werk is slechts fragmentarisch overgeleverd door een Byzantijnse geleerde uit de negende eeuw. De eenhoorn wordt beschreven als een wilde ezel, die een wit-zwart-rode hoorn draagt. Het hebreeuwse woord ‘re’em’ dat in psalm 29 gebezigd wordt, werd door de Septuagint, de Griekse vertaling van het Oude Testament, vertaald met *monokeros*, uitgesproken het woord voor ‘eenhoorn’. In de achttiende eeuw werd in de grote natuurhistorische werken van Linnaeus en Buffon niet meer gesproken over de eenhoorn, die had men klaarblijkelijk uit de natuurlijke historie verbannen en naar het rijk der fabelen verwezen.¹¹⁷

De predikanten verkeerden echter in dubio. Moesten zij ‘eenhoorn’ laten staan of toch kiezen voor een andere vertaling van het hebreeuwse woord ‘re’em’, dat volgens de ‘zeer ver gevorderde oostersche taalkunde’, en zelfs volgens de ‘opvattinge onzer geëerde kantteekenaars’, een soort van oosterse runderen of stieren betekende. Men koos er voor om de ‘eenhoornen’ van *Laus Deo* te vervangen door ‘wilde stieren’.¹¹⁸ Maar blijkbaar waren de predikanten toch niet geheel overtuigd, want niet lang daarna discussieerde men opnieuw over dit punt. Uiteindelijk werd beslist in het voordeel van de wilde stieren.¹¹⁹ Alhoewel Van Iperen ervan overtuigd was dat in dit geval aan stieren gedacht moest worden, geloofde hij wel in het bestaan van eenhoornen. Zo

114 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 43.

115 Post, *Pieter Boddaert en Rutger Schutte*, 269.

116 M. Philippa, F. de Brabandere en A. Quak, *Etymologisch woordenboek van het Nederlands* I (Amsterdam 2003) 660.

117 W.P. Gerritsen, *De eenhoorn der geleerden. Het debat over het bestaan van de eenhoorn van de zestiende tot de negentiende eeuw. Catalogus bij een tentoonstelling in de Leidse Universiteitsbibliotheek, 29 augustus-22 september 2002* (Leiden 2002) 10-12, 47.

118 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 446.

119 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 452.

nam hij in zijn *Kerkelyke Historie* in een noot op dat bij J. Bell, *Reize van Petersburg naar China*, gesproken werd over een hert in Siberië dat een bruingedraaide hoorn op zijn kop had.¹²⁰

Zijn geloof in eenhoornen behoeft ons niet geheel te verbazen, want ook hierin blijkt hij een trouw volgeling van Leibniz te zijn die vasthield aan het bestaan van eenhoornen in zijn werk *Progogaea, sive de prima facie telluris et antiquissimae historiae vestigiis in ipsis naturae monumentis dissertatio*. Een werk dat pas in 1749 en dus postuum verscheen, daar Leibniz het vanwege zijn onorthodoxe visie op de schepping niet had durven publiceren.¹²¹

Dat men rekening hield met de ‘natuurlijke historie’ bleek ook op de 43^e zitting, toen men de berijming van psalm 49 onder handen nam. Men had bedenkingen bij de regel ‘het vee, dat in zijne dwaasheid smooit’. In de natuurlijke historie had men hiervan nog geen voorbeelden aangetroffen. De regel werd daarom gewijzigd in: ‘schoon hij zich op deez aard in wellust baadt/ en ieder roemt zijn weeld en overdaad/ dan gaat hij als de beesten ras verloren’.¹²²

Een andere zaak is het daadwerkelijke mythologisch aspect dat in bepaalde psalmen aan de orde komt. Zo wordt bijvoorbeeld in psalm 74:13 en 14 gesproken over draken en over de Leviathan, een veelkoppig monster dat in de zee leeft. In de berijming van Datheen werd gezongen over draken en monsters, zonder daar verder een interpretatie aan te geven. De berijming van 1773 doet dit wel.

Gij spleet weleer de Schelfzee door uw kracht
Gij hebt den kop der woest’ en felle draken
Het vrees’lijk heir, dat Isrel dorst genaken
In ’t hart der zee verbroken door uw macht

Uw sterke hand heeft ’s Leviathans woen
Betoomd, gestuit, deed Farao bezwijken
Waar ’t woest gediert, aan duizenden van lijken
Op ’t dorre strand zijn rooflust mocht voldoen

Volgens R. Bosch kon men in de achttiende eeuw met een beschrijving van dergelijke dieren en draken niet meer uit de voeten en kwam men tot een nieuwe interpretatie. Hij noemt als voorbeeld de Franse benedictijnse geleerde Antoine Augustin Calmet (1672-1757), die in zijn exegese deze mythologische voorstelling laat slaan op de tocht van Israel door de Schelfzee. De draken staan symbool voor de Egyptenaren en de Leviathan is beeld voor farao.¹²³ Bosch meent dat deze ‘verlichte’ exegese terugkomt in de psalmberijming, waar eveneens farao en Egyptena-

120 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 446.

121 Gerritsen, *De eenhoorn der geleerden*, 44-46.

122 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 21.

123 Bosch, *En nooit meer oude psalmen zingen*, 94, 95.

ren met draken en de Leviathan worden vergeleken.¹²⁴ Het is echter ook mogelijk dat de psalmberijmers dicht bij huis zijn gebleven en eenvoudigweg de kanttekeningen op de Statenvertaling hebben gevolgd. Deze interpreteerden reeds de zee als de Schelfzee en de draken als de trotse oversten van Farao. In de Leviathan zag men een beeld voor Farao, omdat de Leviathan voornamelijk bij de profeten als aanduiding voor tirannen stond.¹²⁵ Waarschijnlijk volgden de kanttekenaars Calvin, die deze opvatting was toegegaan.¹²⁶ De interpretatie dat de Leviathan Farao voorstelt en de draken de Egyptenaren zijn, is dus ouder dan de Verlichting.

Dogmatiek

Onvermijdelijk speelde de dogmatiek een rol bij het bijschaven van de psalmen. Bij psalm 74 was het woord ‘eewigheid’ inzet voor een wijziging. Lemke had erop gewezen dat het woord ‘eewigheid’ op een verkeerde wijze in verband gebracht kon worden met het besluit van Gods verwerping.¹²⁷ *Laus Deo* had namelijk berijmd:

Waarom o God hebt gij in eewigheid
ons van uw gunst en onderstand verstoken?

Lemke wijzigde dit in:

Waarom o God, zijn wij in eewigheid
van uwe gunst en onderstand verstoken?

Zo wilde men voorkomen dat onder het zingen zou worden gedacht aan een van eewigheid af actief verwerpen door God. Overigens zou dit ook vast niet de bedoeling zijn geweest van *Laus Deo*. Zeker bij *Laus Deo* vond men het nodig om verschillende begrippen over God bij te schaven. In de reeds eerder genoemde psalm 2 wordt over God gesproken door gebruik te maken van het onpersoonlijke begrip ‘oppermacht’. De predikanten wijzigden dit in ‘Opperheer’. Ook classificeerde men de term ‘Godheid’ die in de bundel voorkwam als ‘bovennatuurkundig en afgetrokken voor de poësy’.¹²⁸

¹²⁴ Bosch, *En nooit meer oude psalmen zingen*, 102.

¹²⁵ *Biblia, dat is de gantsche H. Schrifture, vervattende alle de canonijcke boeken des Ouden en des Nieuwen Testaments, door last der hoog mog. heeren Staten Generael van de Vereenigde Nederlanden, en volgens het besluit van de Synode Nationael, gehouden tot Dordrecht in de jaren 1618. ende 1619. uyt de oorspronckelike talen in onse Nederlandtsche tale getrouwelick over-geset* (Amsterdam 1657, facsimile uitgave) f. 257; *Statenvertaling met Kanttekeningen II* (Houten herdruk 1980) 144.

¹²⁶ Joannis Calvinus, *Magni theologi commentarii in librum psalmorum nec non in Jesaiam prophetiam* (Amsterdam 1667) 280; W. de Greef, *Calvijn en zijn uitleg van de psalmen. Een onderzoek naar zijn exegetische methode* (Kampen 2006) 133.

¹²⁷ Van Iperen, *Kerkelyke historie II*, 106.

¹²⁸ Van Iperen, *Kerkelyke historie II*, 372

In psalm 5, eveneens uit *Laus Deo*, wordt van God beweerd dat hij zich geduldig gedraagt: ‘Gedraagt g’o God u nog geduldig?’ Dit wordt gewijzigd in: ‘draagt Gij o God! hen nog geduldig?’ In psalm 91, eveneens in de berijming van *Laus Deo*, wordt God onpersoonlijk weergegeven met ‘alvermogen’. Dit werd gewijzigd in: ‘den hoogsten koning’.¹²⁹ In psalm 93, weer gekozen uit *Laus Deo*, komt de term ‘Algoedheid’ voor: ‘Uw heilbeloft’ Algoedheid, zal bestaan’. Dit wijzigde men in ‘Al wat Gij ooit beloofd hebt, zal bestaan’. Van Iperen zelf heeft bij psalm 102 ook een dergelijke persoonsverbeelding bijgeschaafd. Zo werd de zin

d’ Almacht heeft mij neer doen bukken
door ’t gewigt der ongelukken

door hem verbeterd in:

Ach den Heer heeft mij doen bukken
voor ’t gewigt der ongelukken.

Tevens werd de klaagtrant die in de psalm opgesloten zit meer expliciet tot uitdrukking gebracht.¹³⁰

Aansluiting zoeken bij taalveld van de Statenvertaling

In navolging van het tweede criterium probeerde men zoveel mogelijk te blijven in het taalveld van de Statenvertaling. In psalm 2 wilde men het woord ‘touwen’ laten staan en werden de woorden ‘bevinge’ en ‘kussen’ die door *Laus Deo* waren weergegeven met ‘siddrend’ en ‘omhelst’ in ere hersteld. Ook meende men dat ‘neervellen voor onze oogen’ zwakker was dan ‘verdelgen voor aller oogen’. Opvallend is dat men het woord ‘hemelbogen’ dat voorkomt in Voets berijming van psalm 8 liet staan, terwijl men haast het gehele derde vers waarin dit woord voorkomt, veranderde. De benaming hemelbogen komt in de Statenvertaling niet voor, maar wellicht was men zo onder de indruk van de vorderingen in de sterrenkunde dat men het een gepaste benaming vond.

Waar men ook op lette, was het bevattingsvermogen van de gemeenteleden. Zo luidde de berijming van psalm 115 bij *Laus Deo*:

Nooit geeft hun mond het allerminst geluid
Hun schynbaar oog, waarop de lichtstraal stuit.

Volgens Van Iperen moest de betekenis van deze laatste regel voor de zingende gemeente nogal duister zijn. Men kon immers niet verwachten dat de mensen op de hoogte waren van de optica van Newton. Daarom wijzigde men de berijming als volgt:

¹²⁹ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 181.

¹³⁰ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 213-214.

Zij hebben wel een mond, doch die niet spreekt
Wel ogen, doch waaraan 't gezicht ontbreekt.

Een groot karwei was het berijmen van de 119^e psalm. Gezien de omvang besloot men om de eerste aanzetten tot verbetering van de psalm de leden afzonderlijk thuis te laten verrichten. Daartoe werd de psalm verdeeld. Deze psalm is opgebouwd volgens de 22 letters van het Hebreeuwse alfabet. De eerste acht zinnen beginnen met de letter *Aleph*, de volgende acht zinnen met de letter *Beth* enz. De reden van een dergelijke opbouw is onbekend, wellicht moeten wij denken aan een geheugensteun.¹³¹ De achttien eerste zangdelen werden onder alle negen predikanten verdeeld, ieder kreeg er twee toebedeeld. Uiteraard ging de verdeling weer naar rang van de predikanten. De laatste vier zangdelen moesten de vier eerste predikanten erbij nemen. De verzen met de letters *Zaiin*, *Heth* en *Taw* kwamen voor rekening van Van Iperen.¹³² Hierna werd het verdere schaaferk voortgezet door twee commissies van predikanten: in de eerste hadden zitting Van de Berg, Schutte, Van Spaan en Van Iperen, de tweede werd gevormd door de overige predikanten. Ook met de laatste psalm ging het niet van een leien dakje. Men had een menigte van proeven gemaakt voordat de uiteindelijke versie gereed was.¹³³ Voor de predikanten was het een bijzonder moment toen zij het psalmboek geheel klaar hadden:

En zoo liep het geheel psalmboek, 's middags ten een uuren, ten einde, waar over de leden der Vergaderinge elkanderen geluk wenschten, en de Goddelyke Goedheid loofden.¹³⁴

De gezangen

De psalmbundel was ook nog enkele gezangen rijk. Ook hierover heeft men zich gebogen. Het is opmerkelijk dat een groot aandeel gekozen werd uit Ghijsen: zes gezangen zijn afkomstig uit zijn bundel, terwijl er van Voet vier en van Laus Deo slechts twee zijn opgenomen. Dat betekent dat de helft van het aantal gezangen uit Ghijsen is genomen. De reden is niet dat men zo opgetogen was over de gezangen van Ghijsen, maar omdat er geen andere voorhanden waren: 'de zangstukjes, welke men alleen uit Ghijsen neemen kon'.¹³⁵ Zowel Voet als Laus Deo hadden niet de bedezang voor de predikatie, bedezang voor het eten, dankzang na het eten, morgen- zang en avondzang opgenomen. Men was dus wel genoodzaakt om deze uit Ghijsen te kiezen.¹³⁶ De morgenzang van Ghijsen wordt bijna in zijn geheel gewijzigd, zodat

131 H.J. Kraus, *Psalmen I. Biblischer Kommentar zum Alten Testament* (Neukirchen-Vluyn 1978) 36.

132 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 25-27.

133 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 334.

134 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 345.

135 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 337, 342, 344, 348.

136 *Het boek der Psalmen nevens de gezangen by de Hervormde Kerk in gebruik: allen, volgens de gewone zangwyzen opnieuw in dichtmaat gebragt door een kunstgenootschap onder de zinspreuk Laus Deo Salus Populo* (Amsterdam 1760) 500-511; Joannes Eusebius Voet, *Proeve eener nieuwe beryming*

er haast een nieuw gezang ontstaat.¹³⁷ De *bedezang voor het eten* blijft daarentegen bijna geheel ongewijzigd, slechts drie woorden worden enigszins aangepast: ‘dat wy ons draagen als ’t behoort’ wordt gewijzigd in ‘dat w’ons gedraagen als ’t behoort’.¹³⁸

Er is nog even sprake geweest van een uitbreiding van de berijming van de tien geboden. In de berijming van Datheen wordt de inhoud van vier geboden in één vers weergegeven:

Doodslag en toorne zult gij mijden
Al onkuischheid vliedt en afbreekt
Steelt niet, al moest gij gebrek lijden
Geen valsch getuigenisse spreekt

Lemke opperde om van ieder gebod een afzonderlijk vers te berijmen. Voordeel daarvan was dat bij de behandeling van de geboden in de catechismusprek het betreffende gebod ook gezongen kon worden. De meningen binnen de commissie waren echter dusdanig verdeeld dat de commissarissen besloten om het bij de ‘oude schikking’ te laten.¹³⁹ Van Iperen maakte in zijn *Kerkelijke historie* niet kenbaar wat zijn mening was. Dat is opmerkelijk. Meestal stak hij zijn mening niet onder stoelen of banken. Het zou een mooie gelegenheid zijn geweest om zijn voorkeur voor de gezangen te ventileren, maar hij liet dat na.

Soms was het bij het beschaven van de gezangen ook zaak om goed te tellen. Dit was het geval bij de *De Lofzang van Zacharias*, die gekozen werd uit *Laus Deo*. In deze bundel had de lofzang meer lettergrepen dan die van Datheen. Van Iperen werd samen met Van den Berg en Lemke opgedragen om er een oplossing voor te vinden.¹⁴⁰ Dat viel nog niet mee. Men zag zich genooddaakt om de hele berijming om te gooien teneinde er een lopend geheel van te maken. Hoe ingewikkeld het was, blijkt uit de beschrijving in het verslag van de staatsgemachtigden:

De gecommiteerden die hiermeede belast waren hadden de vier eerste regels van elk vers over ’s hands gesteld, omdat deze verwisseling van rijmklanken beter met de muziek overeen komt en den laatste sleependen regel, die in *Laus Deo* ’t getal der muziektoon bij Dathenus te boven gaat, in een staanden regel veranderd, terwijl de alleenstaande zevende regel van het eerste vers naar den rijmklank van dien zelfden regel in het tweede vers, en de zevende regel van het derde vers naar den rij van de zevende regel van het vierde vers veranderd zal worden.¹⁴¹

van het boek der psalmen ontworpen door Joannes Eusebius Voet, Beschaafd, vervoltooid door een Genootschap van Godgeleerden, Taal- en Dichtminnaars te samen leden der gereformeerde kerk in Nederland (Den Haag 1763) 542-554.

137 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 358.

138 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 359.

139 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 338.

140 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 350-351.

141 ZA, Staten van Zeeland, inv. 3056, 161.

Het eigen geschrift van David

Bijzondere bemoeienis had Van Iperen met het zogenaamde *Eigen Geschrift van David*. In de Septuagint, wordt het psalmboek afgesloten met een slotpsalm die luidt: ‘houtos ho psalmos idiographos eis Daudid’.¹⁴² Het Griekse dichtstuk, waarvan overigens twee oudere Hebreeuwse versies bewaard zijn gebleven in de Dode Zeerollen te Qumran, was door Abraham van der Meer, tijdens de synode van Dordrecht 1618-1619 raadsheer bij het Hof van Holland, vertaald en berijmd. Het had een plaats gekregen achter Datheens psalmboek.¹⁴³ Van Iperen vroeg wat er met dit gezang moest gebeuren.¹⁴⁴ Na enig beraad kreeg hij de opdracht om het opnieuw te berijmen vanuit het Grieks.¹⁴⁵ Toch wist men eigenlijk niet wat men er mee aan moest. Behoorde het nu wel of niet tot de bundel? De meningen waren verdeeld en uiteindelijk besloot men op last van de staatsgemachtigden om de keuze te laten aan de Staten-Generaal.¹⁴⁶ *Het Eigen Geschrift van David* zou op een los vel bij het autographon van de nieuwe bundel bijgevoegd worden en aan de Staten worden aangeboden ‘om dat hetzelve in vele huisgezinnen gebruikt wordt’.¹⁴⁷ Aanvankelijk had Van Iperen het *Eigen Geschrift van David* in verzen van tien regels berijmd. Maar daar het reeds in de berijming van Datheen gezongen kon worden op de wijze van psalm 19, waar elk vers 12 regels kent, werd ieder vers door Van Iperen nog met twee regels uitgebreid.

Ik was een jongeling
 Nog teder en gering,
 By broedren laag geacht:
 Men had my, in het veld,
 Tot herder aangesteld;
 Daar hield ik steeds de wacht,
 En weidde 't wollig vee:
 Toen maakt ik, wel te vree,
 Een harp met eigen handen;
 Ik greep het snaarentuig;
 'k Zong psalmen, van 't gejuich
 Weêrgalmden onze landen.

142 Alfred Rahlfs, *Septuaginta* II (Stuttgart 1979) 163, 164.

143 F. García Martínez en A.S. van der Woude, *De rollen van de Dode Zee, ingeleid en in het Nederlands vertaald* I (Kampen 1994) 363, 371-372; BWN V, 143.

144 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 344.

145 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 348.

146 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 348.

147 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 390.

Wat blijdschap! welk een' eer,
 Dat zelfs de Hemelheer
 Wou luistren naar 't geklank
 Van myne harp en stem!
 Myn lied behaagde Hem,
 En 'k zei zyn goedheid dank.
 Hy had my 't ryk besteld;
 Men riep my uit het veld,
 Van achter 's vaders schaapen;
 Ik kwam en stond bedeesd,
 Verlegen en bevreesd;
 God werd mijn schild en wapen.

Der broed'ren schoon gelaat,
 Noch kracht kwam hun te baat,
 Geen moed, geen krygsbeleid:
 Gods knecht ging hen voorby,
 Maar groett' en zalfde my;
 Toen rees myn dapperheid.
 Toen voeld' ik eenen gloed
 Van heil'gen heldenmoed;
 Ik ging den Reus bevechten:
 Ik velde hem ter aard,
 'k Versloeg hem met zyn zwaard,
 Tot eer van 's Heeren knechten.¹⁴⁸

Voor Van Iperen moet het jammer zijn geweest dat het lied geen vaste plaats in het *autographon* heeft gekregen. Het lied werd in de eerste drukken van de Staatsberijming niet opgenomen. In zijn *Kerkelyke historie* noemt hij het gezang nog een keer bij de liederen die vanouds gezongen zijn in de kerk. Wellicht wilde hij deze manier een lans breken voor het zingen van dit gezang en tegelijk reclame maken voor zijn eigen bijdrage.¹⁴⁹

8.6. Van Iperens voorkeur

Aan welke bundel gaf Van Iperen de voorkeur? Dat het niet de honigraat van Ghijzen was, hebben wij al vernomen. Ook in zijn *Kerkelyke historie* stak hij zijn afkeer niet onder stoelen of banken. Hij kon het niet laten om af en toe tussen neus en lippen door te vermelden: 'Ghysen kwam in geene aanmerkinge'¹⁵⁰ of 'Ghysen lydt

¹⁴⁸ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 388, 389.

¹⁴⁹ Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 34, 35.

¹⁵⁰ Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 369.

veel aanstoots'.¹⁵¹ Ook wanneer de berijming van Ghijsen wel werd verkozen, gaf hij in zijn in *Kerkelyke historie* doorgaans aan dat hij niet gelukkig was met deze keuze, zoals bij psalm 4:

Men wormde en deed zyn uiterste best, om, zoo veel als mogelyk was te behouden, maar 't gelukte niet (...) ik weet niet of wel eene psalm aan het kerkelyk genootschap zoo veel arbeid gekost hebbe. Ja het begon zelfs te vreezen, dat er, in 't vervolg weinig van Ghijzen in aanmerkinge zou kunnen komen.¹⁵²

Zelfs de 'zachte verbeteringe' die hij toen ter tafel bracht, kon niet volstaan. Van Ghijsens berijming van psalm 4 is uiteindelijk maar één versregel authentiek opgenomen: 'Vertrouwt op Hem want Hij is goed'.¹⁵³ Van Iperen meldde verder dat men soms 'walgde van verschillende frasen'.¹⁵⁴ Sommige zegswijzen van Ghijsen waren 'weinig beter dan de aloude Datheniaansche keurigheit'.¹⁵⁵ 'Flauwe en oneigenaartige spreekwyzen misstonden'.¹⁵⁶ De verkiezing van psalm 100, die met eenparigheid van stemmen geschiedde, noemde hij een noodlot:

De Csten psalm had een ander noodlot: want slegts een enkel lid sprak van de uitmuntendheid van Laus Deo boven Ghijzen, maar de overigen waren zeer voor Ghijzen, of ten minsten zy hadden er niets tegen, dat men Ghijzen naame, eindelijk, dat gedeelte uit Ghijzens honingraat werd, met volle eenparigheid ten openbare kerkdienste geheiligd.¹⁵⁷

De verkiezing van psalm 150, die unaniem voor Ghijsen was, voorzag hij van het commentaar dat deze eenparige stemming voor Ghijsen niet zozeer op inhoudelijke gronden is geschied, maar om het 'tiental' van Ghysen vol te maken, en omdat bij de andere berijmingen ook behoorlijke verbeteringen noodzakelijk waren.¹⁵⁸

Ten opzichte van Voet stond hij ambivalent. Verschillende keren werd unaniem voor Voet gekozen, dus dat betekende dat ook Van Iperen aan Voet zijn stem gaf. Overigens was dat niet omdat hij dan content was met Voet.¹⁵⁹ Unanimiteit kwam soms voort uit een tweede keus. Bij psalm 51 bijvoorbeeld tekende Van Iperen in de marge van zijn boek aan: 'bedenkelyke verkiezinge van psalm 51'. Die bedenkelijkheid bestond voor hem uit het feit dat het weinig gescheeld had of men had voor Laus Deo gekozen omdat deze psalmberijming een 'schoonere poezij' bevatte.

151 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 145.

152 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 375, 367.

153 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 377.

154 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 110.

155 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 110.

156 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 145.

157 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 193.

158 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 333

159 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 373.

Dat Laus Deo toch de boot miste en men uiteindelijk eenparig voor Voet koos, kwam omdat de berijming van Laus Deo niet evenveel strofen had als Datheen en vanwege de 'hervormde leerstellingen'.¹⁶⁰

Lang niet altijd was hij blij met Voet. Zo noteerde hij bij psalm 94:

Uit het beschaaven van het XCIVste psalmlied, 't geen met de meerderheid tegen wil en dank der overige leden, uit het psalmboek van den heer Voet genoomen was, scheen de huiverigheid dier heeren daaromtrent gebillijkt te worden, want men vond zich nu verplicht, om genoegzaam alles om te keren.¹⁶¹

Meerdere keren meldde Van Iperen dat de verkiezing voor Voet voortvloeide uit het feit dat deze berijming 'uit den schoot der Hervormde Kerk' stamde en werd dus bij de verkiezing uit Voet meer gekeken naar de leer dan naar de poëtische kwaliteiten. Hij kon dan niet nalaten te melden dat men er nog een hele dobber aan had om van deze berijming iets te maken:

men kon echter niet merken, dat de voorkeuze, welke zoo dikwerf, aan den arbeid van den heer Voet, gegeven werd, den arbeid der psalmtueters verminderde. O neen!¹⁶²

Zijn sympathie lag duidelijk bij Laus Deo. Hij stemde 69 keer voor deze berijming, terwijl hij 47 keer voor Voet stemde en 10 keer zijn voorkeur aan Ghysen gaf.¹⁶³ Hij liet zich over het werk van de 'Amsterdamsche kunstgenooten' meestal lovend uit. Hij prees de berijming vanwege de dichtkunst. Zo schreef hij bij psalm 61 'de dichtmaat was ook zoo moeilyk, dat men dit Gedicht voor een pronkstuk hield'.¹⁶⁴ Wanneer bij meerderheid toch gekozen werd voor een andere berijming was hij meermalen teleurgesteld:

By 't verkiezen van den XCVIIIsten, op last van hun edelmogenden, rees een groot verschil van gevoelens. En, by de eerste omvrage, was het twyffelachtig, wie van beiden, Voet of Laus Deo, den voorrang behouden zou? Dan eindelyk verklaarden zich vyf stemmen voor Voet, 't geen de vier andere leden bewonderden, omdat zy meenden al te veel overwichts in het Dichtstuk der kunstgenooten ontdekt te hebben.¹⁶⁵

160 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 14.

161 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 187.

162 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 76.

163 Post, *Pieter Boddaert en Rutger Schutte*, 301.

164 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 56.

165 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 186.

Bij de verkiezing van psalm 84 achtten haast alle predikanten de drie bestaande berijmingen inferieur. Verschillende predikanten opperden daarom om ditmaal voor Ghijsen te kiezen, omdat ook aan de andere twee berijmingen veel gesleuteld moest worden. Van Iperen stelde toen voor om niet alleen op poëtische aspecten te letten maar ook in overweging te nemen welke berijming het beste aansloot bij de melodie.

Men was er niet op bedacht geweest; en dus vond die aanmerkinge geen ingang. Evenwel het faalde weinig, of de kunstgenooten waren gekoozen, wegens de kunstige en aangenaamste zing en rymwijze; indien niet andere begrippen eene stem meer aan Voet verzorgd hadden.¹⁶⁶

Zijn sympathie voor *Laus Deo* betekende echter niet dat hij zonder meer voor deze berijming koos. Soms moest hij er zelfs toe overgehaald worden om toch voor *Laus Deo* te stemmen. Bij de verkiezing van psalm 56 waren het de ‘oordeelkundige vertogen’ van Lemke, Van Binnenvest en Lubbers die hem er toe overhaalden.¹⁶⁷ Soms had hij ook bedenkingen bij *Laus Deo*, omdat deze berijming te ver van oorspronkelijke betekenis afweek.¹⁶⁸

Ook was Van Iperen zich bewust van de beperkingen van *Laus Deo*. Zo meldde hij dat aan psalm 91 wel het nodige verbeterd moest worden, omdat men ‘zeer veel van den schoonen zwier des Goddelyken dichters’ had verminderd. Ook stelde *Laus Deo* het begrip ‘almacht’ voor als een vrouwelijk personage, Van Iperen vond dat echter een ‘verduistering van den Bybelstyl voor eenvoudige christenen’.¹⁶⁹

Resumerend kunnen we zeggen dat Van Iperen antipathie had tegen Ghijsen, gereserveerd stond ten opzichte van Voet, en het meest openstond voor *Laus Deo*. Wel vond hij dat *Laus Deo* soms al te vrije bewoordingen gebruikte en had het zijn instemming wanneer deze voorstellingen werden omgebogen naar de leer van de kerk. Maar zijn sympathie voor *Laus Deo* verraadt wel zijn gematigd verlichte visie.

8.7. De afronding

Nadat de bundel klaar was, werden er nog veertien regels met betrekking tot de spelling aangenomen die bij het drukken in acht genomen moesten worden. Het ging daarbij om het schrijven van een ch of een g, s of sch, en hoe men woorden zou afkappen, zo zou men wel een dubbele ll’ gebruiken als in all’ maar geen dubbele rr’.¹⁷⁰ De bescheiden van de commissie zouden ter hand worden gesteld aan de

¹⁶⁶ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 116.

¹⁶⁷ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 29.

¹⁶⁸ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 263.

¹⁶⁹ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 182.

¹⁷⁰ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 365, 366.

deputaten van de synode van Zuid-Holland. Deze zou de stukken met alle andere bescheiden bewaren in de Kloosterkerk. Maar zolang de nieuwe psalmberijming nog niet was gedrukt en uitgegeven zouden de stukken in bewaring blijven bij baron Van Lynden tot Hemmen. De gedrukte exemplaren van de berijming van Voet en Laus Deo, doorschoten met lege vellen papier om gebruikt te worden door de ‘commissie der grammatica’, zouden bewaard worden door de griffie van de Staten-Generaal. Op donderdag 18 juli 1773 vervoegde Van Iperen zich samen met Van den Berg en Folmer bij de voorzitter van de Staten-Generaal om hem te berichten dat de werkzaamheden van de commissie waren afgerond.¹⁷¹

Feestelijke zitting

De feestelijke slotzitting ervoer Van Iperen als ‘ongemeen luisterryk en aangenaam’. Er was een menigte van aanzienlijke heren aanwezig: leden van de Staten-Generaal, de Staten van Holland en Westfriesland, gecommitteerde raden van de Hoge Raad, het Hof van Holland en de regering van ’s Gravenhage, deputaten van de Zuidhollandse synode en predikanten uit de hofstad. Voor de aanwezigheid van dergelijke hooggeplaatste heren was Van Iperen zeer gevoelig. Terwijl Ahasuerus van den Berg voor het gezelschap de psalmen 110 tot en met 118 uit de nieuwe berijming voorlas, observeerde Van Iperen hen nauwlettend en hij meende van de gezichten af te kunnen lezen dat hun indruk van de nieuwe berijming positief was. Zo zei hij dat men

... in de houdinge, gebaarden, gelaat der aangezichten en andere teekenen, eene algemeene en ongemeene goedkueringe van hunnen arbeid leezen konde.¹⁷²

Baron van Lynden tot Hemmen sprak daarna de predikanten toe, waarbij de predikanten opstonden van hun zitplaatsen. Ten slotte hield Van den Berg nog een toespraak. Hierin bracht hij onder de aandacht dat men tot dan toe gewoon was om de psalmverzen achter elkaar te zingen totdat er in de psalmboeken het woord ‘pauze’ stond, zonder zich af te vragen of het gezongene ook raakvlakken had met de inhoud van de preek. Om hier verandering in aan te brengen was er bij de nieuwe berijming een lijst opgenomen met psalmen die bij bijzondere gebeurtenissen gezongen konden worden.¹⁷³

Op maandag 19 juli 1773 werd het commissiewerk definitief beëindigd. De predikanten tekenden in volgorde van de belangrijkheid van de provincies de verklaring die achter het autographon zou worden opgenomen. De dag eindigde met een geweldige opsteker. Vroeg in de middag bezocht men het stadhouderslijke hof om persoonlijk afscheid te nemen van de prins. Er vond een conversatie plaats

¹⁷¹ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 367, 387.

¹⁷² Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 368.

¹⁷³ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 405.

waarmee de predikanten in hun nopjes waren. De zondag ervoor had de stadhouder een bijzondere vertoning ten beste gegeven in de Grote Kerk, waarbij de predikanten zich gesteund voelden in hun werk. Die bewuste zondag werd als voorzang psalm 78 gezongen:

Maar gelyk een dronkig mensch hem opmaket
 Als de wijn wel verteerd is, en ontwaket
 Die zeer luid tiert en maakt een zeldzaam wezen
 Alzoo is ook onze God opgerezen...¹⁷⁴

De stadhouder sloot toen demonstratief Dathenus' psalmboek, en legde het verontwaardigd terzijde. De stadhouder gaf aan de predikanten die hiernaar refereerden het volgende commentaar: 'ja, van overlang heb ik de noodzakelijkheid gezien, maar gisteren heb ik die gevoeld'. De prins maakte nog enkele complimenten die de predikanten met een eerbiedige afscheidsbuiging afbraken. Een waardiger slot kon Van Iperen, als orangist en psalmverbeteraar, niet gedroomd hebben. Toen was het moment daar dat de predikanten van elkaar afscheid namen.

Naauwelijks is het uit te drukken, met welke eene teederheid alle de leden der psalmvergaderinge vervolgens, onderling elkanderen den laatsten broederlyken afsscheidskus gaaven, en men mag wel zeggen, dat er nimmer eene volmaaktere vriendschap en broederliefde, onder een gezelschap van kerkelyken, vryer kan beoeffend zyn. Zy keerden allen zeer vergenoegd naar huis, hoewel het scheiden eenigzins bitter viel.¹⁷⁵

Van Iperen was zeer tevreden met het resultaat en bracht zijn gevoelens van voldoening onder woorden in een gedicht: getiteld 'Echo':

Eenvouwige verhevenheid
 Beschaafde tale en zuivre toonen
 Zou zelf het Bijgeloof verschoonen
 Dat nu noch voor Dathenus pleit
 Indien 't den weergalm eens kon hooren
 Der eeuwigblijde Hemelchooren
 Ach mogt ons beter Psalmgedicht
 Naar zulken weerklink ingerigt
 Den God der goden zoo behagen
 Dat zijn paleis daar van moest wagen!¹⁷⁶

¹⁷⁴ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 415.

¹⁷⁵ Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 415.

¹⁷⁶ KB, KW 129 A 20, f. 151.

De nieuwe psalmberijming, die werd gedrukt door de landsdrukker Isaak Scheltus, rolde in september 1773 van de persen. Deze uitgave moest dienen ter informatie voor de provinciale overheden en als voorbeeldexemplaar voor de drukkers in de provincies. De commissieleden ontvingen ook een exemplaar ‘in schildpadde band, verguld op snede en plat, en met het wapen van den Staat der Vereenigde Nederlanden versierd’.¹⁷⁷ Van Iperen kon niet nalaten te melden dat hij met een dergelijk psalmboek de eigenaar van een exclusief bezit was, aangezien er slechts weinig exemplaren in omloop waren.¹⁷⁸ Behalve een prachtig psalmboek leverde het commissiewerk ook nog een aantal lidmaatschappen van letterkundige genootschappen op.¹⁷⁹

8.8. De invoering van de nieuwe berijming

*De Staten van Zeeland, allen die deze zullen zien of horen lezen/salut! Doen te weten (...) na deliberatie goedgevonden hebben te ordonneren en te statuieren/ zoals wij ordonneren en statuieren bij deze/ dat het voorsz: nieuw en verbeterd psalmge-zang/ zoo ras het zelve met den Druk zal zyn gemeen gemaakt/ in de Gereformeerde Kerken in deze provincie alomme zal worden ingevoerd.*¹⁸⁰

Na thuiskomst was het werk rond de psalmbundel nog niet afgelopen. De nieuwe psalmberijming was dan wel gereed, hij moest ook nog worden ingevoerd. Ook dit was een taak van de overheid. De invoering verliep echter niet geheel vlekkeloos. In het najaar van 1773 werd Van Iperen door de Staten van Zeeland ontboden om verantwoording af te leggen over zijn werkzaamheden.¹⁸¹ Er waren namelijk vragen gerezen. Volgens Van Iperen was de nieuwe berijming in diskrediet gebracht door predikanten te Middelburg en elders op Walcheren die ‘oude en onkundige menschen’ naar de mond praatten en de nieuwe psalmberijming afkeurden. Maar na zijn uitleg over de veranderingen die waren doorgevoerd, werd hij hartelijk bedankt en ging men over tot het verordnen van een zo spoedig mogelijke invoering van de berijming.¹⁸² Van Iperen deelde zich zelf dus in zijn *Kerkelyke Historie* een rol toe bij de acceptatie van de nieuwe berijming door de Staten van Zeeland. Ogenschijnlijk geeft Van Iperen een correcte weergave: in juli 1773 was de psalmberijming klaar, in oktober ontboden de Staten hem om uitleg te komen geven en op 4 november 1773 kwamen de Staten met een verordening tot invoering.

Toch was de toedracht anders dan Van Iperen ons wil laten geloven. Volgens de notulen van de Staten van Zeeland was men tamelijk ontstemd toen men het door

177 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 417, 418.

178 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 418.

179 Singeling, *Gezellige schrijvers*, 288.

180 ZA, Staten van Zeeland, inv. 1581.2.

181 ZA, Staten van Zeeland, inv. 207, notulen 14 oktober 1773.

182 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 422.

de Staten-Generaal toegestuurde exemplaar van de nieuwe berijming onder ogen kreeg.¹⁸³ Volgens het titelblad bestond de bundel niet alleen uit een selectie van drie bestaande psalmberijmingen, maar bleken ook bepaalde aanpassingen aan de tekst doorgevoerd te zijn. Daarvoor hadden de Staten geen mandaat verleend en men besloot een ‘commissariaal besogne’ in te stellen om onderzoek te doen naar de toedracht. Deze commissie riep Van Iperen ter verantwoording.

Ter zitting legde hij uit dat die aanpassingen betrekking hadden op taal en spelling en dat soms ook woorden en begrippen vervangen waren door andere die beter aansloten bij de ‘Hervormde godsdienst’. Tevens merkte hij op dat een en ander had plaatsgevonden met goedkeuring van de commissarissen-politiek. Ook wees hij er op dat alles zeer nauwgezet had plaatsgevonden en dat alles iedere wijziging nauwkeurig in een verslag was vastgelegd.¹⁸⁴ De Staten hielden het er echter bij dat er niet gehandeld was naar de letter van de opdracht, maar moesten ook concluderen dat men hier niets meer tegen kon uitrichten. De naburige provincie Holland was namelijk reeds overgegaan tot de invoering van de nieuwe psalmberijming en Zeeland kon niet achterblijven. De Staten wilden in ieder geval een afschrift hebben van het door Van Iperen genoemde verslag.¹⁸⁵

Er was nog een aanleiding voor de Staten om zich met de nieuwe psalmberijming in te laten. Drukker en boekverkoper Pieter Gillissen en enkele compagnons in de andere stemhebbende steden van Zeeland hadden octrooi aangevraagd voor het uitgeven van de nieuwe psalmberijming. Men had kosten noch moeite gespaard en wilde daarom graag octrooi. Andere Middelburgse boekbinders en verkopers dienden een zogenaamd ‘antidotaal’ in, dat wil zeggen dat men de Staten verzocht om eveneens gehoord te worden in deze zaak daar men anders bang was benadeeld te worden.¹⁸⁶ Nog voor de Staten een besluit hadden genomen tot invoering, klopten de drukkers dus reeds bij de Staten aan om een uitspraak te doen in de octrooiwestie over de op handen zijnde nieuwe psalmberijming. Zo werden de Staten gedwongen om een standpunt in te nemen over de invoering van de nieuwe psalmbundel. Van Iperen mat zichzelf in zijn *Kerkelyke historie* dan ook een grotere rol toe in de invoering door de Staten dan hij in werkelijkheid heeft gespeeld.

De nieuwe berijming was volgens Van Iperen een groot succes. De boekdrukkers kwamen handen te kort om de psalmbundels aan te kunnen leveren.

Ondertusschen waren er geene boekbindersknechts genoeg, voor geld en goede woorden te krygen; en, te Amsterdam vooral, was er een drukte in dat gedeelte

183 ZA, Staten van Zeeland, inv. 207, notulen 14 oktober 1773.

184 ZA, Staten van Zeeland, inv. 207, notulen 18 oktober 1773.

185 ZA, Staten van Zeeland, inv. 207, notulen 18 oktober 1773.

186 ZA, Staten van Zeeland, inv. 207, notulen 14 oktober 1773. [Franciscus Lievens Kersteman], *Practisyns woordenboekje of verzameling van meest alle de woorden gebruykeelyk* (Facsimile-uitgave Groningen 1988) 9.

van den boekhandel, wier gelyke nog nimmer ergens bespeurd was geweest. Daarenboven hebben menige menschen zich, naderhand, by de invoeringe, met ingenaaide psalmboekjes, eenen geruimen tyd moeten behelpen.¹⁸⁷

In weerwil van zijn enthousiaste beschrijving moest hij toegeven dat de psalmbundel ook op tegenstand stuitte. Vooral in Zeeland werd de bundel niet ‘even gretig’ ontvangen.¹⁸⁸ De invoering werd op verschillende plaatsen op Walcheren jarenlang tegenhouden vanwege het gebrek aan exemplaren en ‘soortgelyke voorwendzels’.¹⁸⁹ De Staten van Zeeland zagen zich zelfs genoodzaakt om in 1776 de classisale vergaderingen binnen de provincie opdracht te geven om te informeren of de berijming ook daadwerkelijk ‘allomme in de steeden, plaatzen en dorpen’ was ingevoerd.¹⁹⁰

Uiteindelijk werd de bundel toch overal ingevoerd. Soms bleek de invoering af te hangen van een predikant die tegen de berijming was. Zo had de Arnemuidense predikant Cornelis Vos de psalmberijming verscheidene jaren tegengehouden. Maar zijn opvolger Johannes Molentiel was een warm voorstander van de nieuwe berijming en zag kans om deze ‘allengskens’ in te voeren.¹⁹¹

8.9. Invoering van de psalmberijming te Veere

Te Veere was de reeds eerder genoemde arts en burgemeester Jakob Johan Andriesen een vurig voorstander van de nieuwe psalmberijming. Als burgemeester bracht hij de invoering te berde tijdens de vergadering van het stadsbestuur op 23 juli 1774.¹⁹² Hij verwees naar de publicatie van de Staten van Zeeland, waarin werd opgeroepen de nieuwe berijming zo spoedig mogelijk in te voeren, zodra de psalmbundels voorhanden waren. Inmiddels was de psalmberijming in allerlei formaten beschikbaar en in verschillende plaatsen binnen en buiten de provincie van Zeeland was men reeds overgegaan tot de introductie van de nieuwe psalmberijming. Veere was dus niet de eerste gemeente van Zeeland waar de nieuwe berijming werd ingevoerd, al behoorde dan een van haar predikanten tot de psalmcommissie.¹⁹³ Dit hoeft ons ook niet te verbazen, gelet de reactie van de collegapredikanten toen zij het nieuws hoorden van Van Iperens benoeming.¹⁹⁴

Op 6 november 1774 werd de nieuwe psalmberijming ingevoerd, en daarmee zou ‘de oude voor altoos wezen afgeschafft’.¹⁹⁵ Het was avondmaalszondag en de

187 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 421.

188 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 422.

189 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 437.

190 ZA, Classis Walcheren, inv. 39.

191 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 438.

192 ZA, Gemeente Veere, inv. 43, notulen 23 juli 1774.

193 ZA, Gemeente Veere, inv. 43, notulen 15 oktober 1774.

194 Zie hoofdstuk 6.

195 ZA, Gemeente Veere, inv. 43, notulen 15 oktober 1774.

predikanten die in de dankzeggingsdienst voorgingen, dienden hun preek toe te spitsen op de nieuwe psalmberijming. De predikant die op de bewuste avond catechisatie zou geven, werd de vrijheid gegeven om ook op de psalmberijming in te gaan.¹⁹⁶ Andriessen was zo vergenoegd met de invoering dat hij op de dinsdag na de bewuste zondag zijn pen in de inkt doopte en een gedichtje maakte op het heugelijke feit:

Vaarwel Dathenus, met alle uw woorden lijmerij!
Nu klinkt een hooger galm door onze tempelkringen;
Nu mag men sierlijk, en met onderwijzing zingen;
Nu paart de zangkunst zich aan keur van poezij.¹⁹⁷

Opgetogen dichtte hij verder dat ‘knarsend wangeluid’ plaats zou maken voor ‘engelenmelodij’, en Davids dichtmaat zou klinken op ‘Nederduitse tonen’.¹⁹⁸ Maar voordat het zover was, moest er nog heel wat geschaafd worden aan de gemeentezang.

8.10. De korte zingtrant

*Edoch in vroeger tyden was men reeds voorzichtig te werk gegaan met het aanpryzen en smakelyk maaken van eenen beteren zingtrant zonder de Noten onnodig uit te rekken, in den mond te draajen, te kaauwen, en door ettelyke verlagingen en verheffingen tusschen de tanden en 't gehemelte, slangsgewyze henen te slingeren en te dwarrelen.*¹⁹⁹

Wanneer men Van Iperen mag geloven, heeft het psalmgezag in zijn tijd ‘allerijse-lijkst’ geklonken. Volgens hem klonk het psalmgezag ronduit rampzalig.²⁰⁰ Ook was het tempo naar zijn smaak veel te langzaam. Naar ‘den gewoonen talmachtigen zingtrant’ waren er soms wel tien minuten nodig voor het uitgalmen van twee of drie psalmverzen.²⁰¹ Hij meende dat het schel getjilp van vele gekooide kanaries beter te verdragen was dan het geschreeuw en gebrom van de psalmzingende landlieden.²⁰² Voor het beschaven van de gemeentezang heeft Van Iperen zich dan ook met veel ijver ingezet.

Op verschillende plaatsen in Zeeland was men reeds bezig met experimenten ter verbetering van de gemeentezang.²⁰³ Van Iperen was in oktober van het jaar

196 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 15 oktober 1774.

197 Jakob Johan Andriessen, *Gedichten* (Middelburg 1792) 77.

198 Andriessen, *Gedichten*, 77.

199 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 451.

200 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 451.

201 Van Iperen, *Kerkelyke historie* I, 110.

202 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, xl.

203 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 447.

1775 een kijkje gaan nemen te Goes.²⁰⁴ Op instigatie van burgemeester Laurens Pieter van de Spiegel en de predikant Dirk Kaas had men daar de korte zingtrant ingevoerd. Bij de korte zingtrant werden de eerste en de laatste lettergreep van iedere regel lang aangehouden, de tussenliggende kort.²⁰⁵ De gemeentezang werd begeleid door allerlei muziekinstrumenten. Tevens zong men vierstemmig ‘volgens de nieuwerwetsche toonbuigingen’.²⁰⁶ Thuisgekomen uit Goes sprak Van Iperen met lof over deze zangwijze en enthousiasmeerde hij het stadsbestuur voor de korte zingtrant.²⁰⁷ Tijdens een bijeenkomst ten huize van Jakob Johan Andriessen, in verband met het collegium qualificatum, vroeg deze aan de kerkenraad om ook in Veere iets te doen aan de verbetering van de gemeentezang, nu de nieuwe berijming zo vlekkeloos was ingevoerd. Over de vraag van Andriessen wordt in de notulen wel gesproken, over de enthousiasmerende rol van Van Iperen niet.²⁰⁸

Hoe dit ook moge zijn, de kerkenraad ging in beraad om iets te ondernemen ter verbetering van de gemeentezang.²⁰⁹ De preses, Hermanus Bruining, werd verzocht tot het opstellen van een ontwerp tot het verbeteren van de psalmzang.²¹⁰ Bruining meende dat het ‘zingen op hele en halve noten’ overeenstemde met het aloude gebruik van het psalmzang en dit ook in de psalmboeken stond genoteerd. Maar hij achtte het onmogelijk om van ‘onkundige en eenvoudige mensen, aan eene langwijlige toontrekkinge gewend’ te verwachten dat zij ritmisch konden zingen. Het mocht dan wel in Leeuwarden, in gebruik zijn, maar dan moest men toch wel in aanmerking nemen dat daar in alle kerken een orgel voorhanden was, waarmee de gemeentezang ondersteund kon worden. Het leek hem daarom het beste om het voorbeeld van Rotterdam, Utrecht, Goes, Amsterdam en andere steden te volgen en ‘alle de noten op een korteren en gelijkmatigen voet te zingen’.²¹¹ Bruining werd opgedragen om met tweede kerstdag te preken over de engelenzang en dan ‘opzettelijk en plegtig de verbeteringe der melody en des zangtrants aan de gemeente geliefde aan te prijzen’.²¹² Wellicht naar het voorbeeld van Rotterdam.²¹³

Zangoefeningen in het oude Schotse Huys

Om de invoering van de nieuwe zangwijze goed te laten verlopen, organiseerde men zangoefeningen. Hiervoor werd het oude Schotse Huys in de Wyngaardstraat ter beschikking gesteld.²¹⁴ Dit huis was ‘een zeer ruim gebouw met groote kamers,

204 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 455.

205 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 452.

206 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 447.

207 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 455.

208 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 9 december 1775.

209 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 9 december 1775.

210 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 16 december 1775.

211 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 16 december 1775.

212 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 16 december 1775.

213 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 453, 454.

214 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 23 december 1775.

vertrekken, zolders en kelders, en andere plaatsen'.²¹⁵ Het was een in 1613 door de stad aangekocht om dienst te doen ten behoeve van de Schotse kooplui, die sinds de late Middeleeuwen hun stapelplaats hadden in Veere.²¹⁶ Het pand verkeerde reeds ettelijke jaren in vervallen staat en was onbewoonbaar geraakt. Men had een nieuw pand betrokken aan de kade.²¹⁷ Men bracht nu het oude gebouw voor zangoefeningen in gereedheid. De bijeenkomsten van een uur werden op dinsdagavond gehouden en stonden onder toezicht van Van Iperen en een ouderling. Om alles ordelijk te laten verlopen zouden eerst de voorzangers, assistenten en zij die verder kennis van de zangkunde hadden een vers voorzingen, daarna zongen zij het vers nogmaals samen met de gemeenteleden.²¹⁸ Vervolgens werden de voorzangers, assistenten en verdere liefhebbers verzocht de baspartij te zingen, zodat de hoorders kennis zouden krijgen van het aangenamen van die zingtrant, wanneer deze op dergelijke wijze werd verfraaid. De voorzitter gaf de psalmen op die de week daarop zouden worden gezongen, waardoor de mensen tijd kregen om zich te oefenen en te wennen, 'en alles dus allengskens in eene betere order geschiedde'.²¹⁹

Tijdens de zangoefeningen werd niet alleen vierstemmig gezongen, maar af en toe ook ritmisch, de overweging van Bruining ten spijt.²²⁰ Ook zong men 'de nieuwe psalm-musyk' van Willem Lootens.²²¹ Lootens was organist en beiaardier te Middelburg. In 1776 had hij bij J.L. Wauters te Antwerpen een muziekboek uitgegeven onder de titel *De 150 psalmen en gezangen, voor de stem, orgel en clavecimbel in muziek gebracht*. Hij componeerde de psalmen in de trant van de Italiaanse aria.²²² Gezien het jaar van uitgave kunnen wij concluderen dat men te Veere goed op de hoogte was van de recente muziekliteratuur.

Tijdens de Veerse zangoefeningen beperkte men zich niet tot het repertoire van de psalmen en de enige gezangen, maar zong men tevens liederen van de bekende piëtistische dichters Jodocus van Lodenstein en de ons reeds bekende Rutger Schutte.²²³ Van Iperen hield tijdens het dergelijk zanguur een 'opwekkende voorafpraak'.²²⁴ De zangoefeningen werden gedurende het winterseizoen gehouden, na de zomer zouden zij weer worden hervat.²²⁵ Van Iperen kreeg de leiding over de

215 Boddaert e.a., *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden* II, 176, 177.

216 Boddaert e.a., *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden* II, 176, 177; Victor Enthoven, 'Tussen hoop en vrees, de Schotse stapel in Veere', *Zeeland. Tijdschrift van het koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 7 (1998) 41-43.

217 Tiny Polderman en Peter Blom, *Veere van vissersbuurt tot vestingstad* (Goes 1996) 68, 69.

218 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 30 december 1775.

219 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 30 december 1775.

220 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 456.

221 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 456.

222 Albert Clement, 'Drie componisten van psalmzettingen, Remigius Schrijver, Willem Lootens en Joost Verschuere Reynvaan', *Zeeuws Tijdschrift*, 40 (1990) 172-174; Albert Clement 'Willem Lootens (1736-1813) organist en klokkenist van Middelburg', *Zeeland* 5 (1996) 107-112.

223 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 456.

224 Van Iperen, *Kerkelyke historie* II, 454.

225 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 23 maart 1776.

laatste bijeenkomst.²²⁶ Toen in het najaar de zangoefeningen weer werden gestart, gaf De Schoesetter aan dat hij er van af zag zijn medewerking te blijven verlenen, maar Bruining en Haak Forsborgh bleven wel hun medewerking toezeggen.²²⁷

De nieuwe zingtrant werd te Veere zonder al te veel moeite ingevoerd. De enige wanklank was niet zozeer te wijten aan mensen die zich roerden tegen de invoering als wel aan een al te enthousiaste schoolmeester. De stadsschoolmeester Pieter van der Jagt was namelijk zo bevlogen om de kinderen de nieuwe zingtrant aan te leren, dat hij niet alleen doordeweeks, maar ook 's zondags voor en na de dienst ging oefenen.²²⁸ De kerkenraad verbood hem dit, waarop Van der Jagt zich beklagde bij het stadsbestuur die de kerkenraad vervolgens op de vingers tikte.²²⁹ Dat de nieuwe zingtrant in goede aarde viel, kan geconcludeerd worden uit het feit dat in 1790, toen een nieuw reglement werd opgesteld, nog steeds gewag werd gemaakt van de korte zingtrant. Rond deze tijd was elders deze wijze van zingen weer in onbruik geraakt.²³⁰

8.11. Conclusie

Met veel ijver en enthousiasme heeft Van Iperen zich ingezet voor de gemeentezang. Allereerst heeft hij zijn aandeel geleverd als commissielid van de verbetering van de psalmberijming. Zijn keuze bij het selecteren van de liederen laat zien dat hij zich het meest verbonden voelde met het gedachtegoed van *Laus Deo*, zij het dat bepaalde uitdrukkingen omgebogen dienden te worden naar een in zijn visie bijbels taalgebruik. Met deze voorkeur toont hij zich een gematigd verlicht predikant.

Verder maakt hij zich verdienstelijk door zich in te zetten voor het verbeteren van de gemeentezang door zangoefeningen te organiseren om de korte zingtrant doorgevoerd te krijgen in Veere. Ook stond hij open voor het zingen met 'nieuwerwetsche toonbuigingen'. Hij was in voor nieuwigheden omdat hij die beoordeelde als verbeteringen. Zo kan Van Iperen in liturgisch opzicht gezien worden als een vooruitstrevend man.

226 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 27 april 1776.

227 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 28 september 1776.

228 ZA, Gemeente Veere, inv. 44, notulen 13 januari 1776.

229 ZA, Gemeente Veere, inv. 44, notulen 27 januari 1776.

230 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, achterin gebonden bij de acta; Luth, *Daer werd om 't seerste uitgekreten*, 302.